

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Les dones del 1936: de la combatent a la indispensable.

Treball final de Grau

Nom: Núria Selva i Bofill

Tutor: Joan Villarroja i Font.

Curs: 2020-2021

Les dones del 36: de la combatent a la indispensable.

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

ÍNDEX

Introducció.....	3
Context Històric	8
Les Milicianes	11
La iconografia de guerra	14
Les dones al front i la estètica de les milicianes.....	15
La “mare combatent” en la lluita antifeixista.....	25
Les organitzacions femenines.....	27
Les dones que visqueren 1936.....	39
Conclusions.....	45
Bibliografia.....	46
Annexos.....	47

Les dones del 36: de la combatent a la indispensable.

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

RESUM

El present treball tracta sobre l'estat de la qüestió sobre les dones de 1936, de la combatent a la indispensable. L'objectiu d'aquest treball és centrar-se a conèixer com eren aquelles dones que visqueren la Guerra Civil en els seus inicis, qui foren les dones combatents (milicianes i heroïnes) i la dona indispensable. També conèixer com eren les organitzacions femenines que formaren part del conflicte bèl·lic i finalment conèixer algunes dones que visqueren la guerra en la seva pròpia pell.

Paraules clau: dones, 1936, combatent, milicianes, heroïnes, indispensable, organitzacions.

ABSTRACT

The present work is about the state of the issue of women in 1936, from the fight to the indispensable. The aim of this work is to focus on what those women who lived through the Civil War in the beginning were like, who the women fighter (militiamen and heroines) were and the indispensable woman. Also get to know what the women's organizations that were part of the war were like and finally get to know some women who lived the war in their own skin.

Keywords: women, 1936, fight, indispensable, militiamen, heroines, indispensable, organizations.

1.Introducció:

Des de sempre, quan hem sentit a parlar de la Guerra Civil Espanyola s'ha fet menció d'un conflicte polític però de caràcter sobretot masculí. La historiografia tradicional sempre ha tingut un interès a mencionar-nos només el paper que tingueren els homes. He pogut copsar que al llarg de la història, la figura femenina ha estat oblidada, fins al punt que podríem parlar d'una completa imperceptibilitat. Sóc conscient que la societat que englobava el conflicte històric de la Guerra Civil era una societat completament patriarcal dominada completament per l'home; un gènere masculí que li ha interessat posar-se la història del seu cantó, és a dir; ha confeccionat completament una història basada en la història dels homes.

Tal com ens diuen l'associació de les dones del 1936:<<qui se'n recordava de les dones lluitadores, infermeres, milicianes, treballadores de fàbrica, intel·lectuals, periodistes i estudiantes que, al crit de la guerra ens mobilitzarem i ens jugarem, en aquells anys del 1936 al 1939, la vida i la llibertat? Ningú. La historia silenciada d'aquelles companyes nostres i de nosaltres mateixes, que sí al 1931 en la II república ja lluitàrem per obtenir el dret a vot, després, en esclatar la guerra, ens convertirem en les dones abnegades que vàrem estar al front i a la rereguarda i que mentre, els nostres companys eren al camp de batalla, nosaltres, les dones, teníem cura de la família, patíem bombardeigs i els suplíem als tallers, fabriques, hospitals, escoles, menjadors populars, ets... amb tot l'amor i la consciència del que es capaç una dona que alhora era mare, germana, amant i companya >>1.

Personalment considero que per poder descobrir la totalitat d'un fet històric, el més important de tot, és poder conèixer la realitat social del moment, per aquest motiu és imprescindible veure la situació que van viure les dones d'aquell moment i quin fou el seu context històric, per això he cregut adequat redactar un capítol introductori basant-se en el context històric.

Per reconèixer el paper de la dona durant la guerra civil intentarem donar resposta a les següents preguntes: Per què apareix el paper de la dona combatent? Per què decideixen agafar les armes i allistar-se?? Quins foren els idearis polítics que les influenciaren? Aquestes, són un

¹ Associació de Dones del 36: *Les dones del 36. El silenci convertit en paraula 1997-2006*. Barcelona.2006. Pàg:25.

exemple de preguntes que aquest treball vol donar resposta a partir de les bibliografies i recerques que s'han consultat, perquè crec que d'aquesta forma, es podrà conèixer la dona de l'inici de la guerra.

A causa d'aquests fets, portaré a terme un repàs a la bibliografia per tal d'emfatitzar com eren aquelles dones d'inici de la guerra, que les portà a la lluita armada i quines feines realitzaren, en concret, on foren indispensables. Perquè personalment considero que la dona indispensable fou el pa de pallar d'aquella època en nivell d'importància i posteriorment la seguiria la dona combatent i la militant. A continuació em centraré a conèixer quines foren les organitzacions femenines que englobaven les dones, tant de dretes com d'esquerres i en el darrer apartat, tractaré de conèixer algunes de les lluitadores republicanes que ens han deixat la seva empremta del conflicte que visqueren.

Per a la confecció de l'estat de la qüestió del paper de la dona del 36, de la indispensable a la combatent, he seleccionat tres obres bibliogràfiques de base:

- **Martínez Rus, Ana: "Milicianas" Mujeres Republicanas Combatientes:** La doctora en història contemporània per la Universitat Complutense de Madrid ens apropa com eren les milicianes, aquelles joves amb una granota blava i pistola que a l'estiu de 1936 decidiren marxar al front a defensar la República. L'autora ens ajuda a conèixer aquelles dones que despertaren una gran revolta a les trinxeres per la seva condició femenina (que no sempre les ajuda a favor seu) i la seva actitud desafiant davant uns homes que molts d'ells les veieren com a rivals, objecte de desig o bellesa pertorbadora i menys com a col·legues fraternals.
- **Nash Mary: "Rojas". Las Mujeres Republicanas en la Guerra Civil:** La catedràtica en Història Contemporània de la Universitat de Barcelona, ens acosta les experiències de les dones republicanes en la Guerra Civil. Ens ensenya que per moltes d'elles, participar activament en aquesta lluita va ser una via d'escapament amb una forta experiència llibertadora després d'haver-se trobat aïllades de la vida política i pública. A mesura que anaven adquirint noves experiències dins del període històric que

estaven vivint, començaren a qüestionar-se el seu paper tradicional en la societat i les limitacions que les obligaven adquirir per la seva condició de sexes.

- **Olesti, Isabel: "Les dones del 36". Nou dones i una guerra:** L'autora ens dóna la veu d'algunes de les moltes "roges" que varen participar activament a la Guerra Civil i que en van patir les conseqüències que aquesta els i comportà.

A banda d'aquestes tres obres principals, també procediré a utilitzar altres obres, pels diferents apartats que em permetran tenir una idea més clara de la biografia al voltant de les dones de 1936. Les següents obres són:

- **Mujeres en la Guerra Civil y el Franquismo: Violencia, silencio y memoria de los tiempos difíciles.** M'ajudarà a conèixer quina era i com era la violència del bàndol nacional i del republicà durant la Guerra Civil. També em permetrà entrar bé a la coneixença sobre les organitzacions femenines obreres durant la Guerra Civil i finament conèixer la memòria de les dones durant el conflicte.
- **Las mujeres y las guerras. El papel de las mujeres en la Guerra de la Edad Antigua a la contemporanea de los doctores Mary Nash i Susanna Tavera :** Aquesta obra em permetrà endinsar-me en el gènere en els cartells del Bàndol nacional en la Guerra Civil Espanyola, conèixer les madones revolucionàries i el model matriarcal o d'heroïtat abnegada. Entre molts altres temes que em permetrà aquesta obra poder descobrir un article molt concret "per als germans del front. Ús i abús de la condició femenina durant la Guerra Civil Espanyola (1936-1939).
- **Dona, Guerra Civil i franquisme:** Aquesta obra m'ajudarà a començar-me a endinsar-me amb les ciutadanes en guerra, en concret les dones republicanes en la lluita antifeixista. L'associacionisme femení durant la Guerra Civil, les milicianes i la mare combaten. Una obra de base per poder-me endinsar-me en la temàtica del treball, j que toca alguns dels punts més importants d'ell.
- **Les combatents, la història oblidada de les milicianes antifeixistes:** aquesta obra em permet conèixer més dones que van viure la Guerra, però que han estat oblidades.

- **Cuaderno Rojo de la Guerra de España de la corresponsal de Guerra Mary Low i del seu Marit Juan Brea:** Aquesta obra em permet conèixer de primera mà el què passava a Barcelona per mans de la gent del POUM, però sobretot pels estrangers que vingueren a lluitar per la revolució a Catalunya. Una gran obra pel relat què efectua de tots els esdeveniments.
- **Les dones d'esquerra 1931-1939:**Aquesta obra em permetrà conèixer les històries de dones que havien estat doblament silenciades per la història per ser republicanes i per ser catalanes.
- **Les dones del 36. Un silenci convertit en paraula 1997-2006.** L'associació de dones del 36 em permetrà conèixer amb aquesta obra les dones que ara grans van viure la Guerra Civil de joves, la seva iniciativa i les activitats que han anat duent a terme per mantenir la memòria històrica, les vivències i les lliçons d'aquella guerra a la gent jove, a les escoles i universitats i als mitjans de comunicació.
- **Ciudadanas y protagonistas històrica. Mujeres republicanas en la II República y la Guerra Civil:** És un recull de textos que em permeten descobrir aspectes essencials del treball que estic realitzant, com les milicianes, les dones d'esquerra i de dreta, les associacions. Una obra per poder conèixer millor tots els temes.
Entre altres obres també analitzaré:
- **Recuerdos de la Resistencia "La voz de las mujeres en la Guerra Civil Española".**
Aquest llibre em permet conèixer una documentació inèdita i reveladora sobre la vida de les dones, al mateix temps que la interpreta i la contextualitza en el marc de la guerra civil. Som davant de testimonis orals, diaris i autobiografies i cartes.
- **Rosas y Margaritas "mujeres falangistas, tradicionalistas y de Acción católica asesinadas en la Guerra Civil.** He decidit agafar aquesta obra per poder conèixer mínimament com era per dintre també les associacions de dreta.

A part de l'anàlisi de les mencionades obres també vull deixar constància què he anat a veure

l'exposició : "**La guerra Infinita**" d'**Antoni Campaña (1906-1989)** al **MNAC**, una gran exposició retrospectiva que permet conèixer en tota la seva dimensió l'obra del fotògraf Antoni Campaña. Una exposició de més de 300 fotografies que permet reflectir la personalitat i les múltiples facetes de l'autor de la famosa foto de la miliciana, imatge icònica de la Guerra Civil.

He visitat el bloc www.mujaresenguerria.com:el museu virtual de la dona combatent (MVMC) fa poc mesos creà un espai històric, visual i educatiu sobre la participació de les dones combatents en la Guerra Civil Espanyola. Un bon bloc per aprendre més del tema i la

Microsite:"Frente y retaguardia: mujeres en la Guerra Civil" del museu Reina Sofia.

Aquesta microsite analitza el paper de les dones des de diversos aspectes socials i culturals. Bona eina per conèixer des de més endins el paper de la dona en aquella època.

En conclusió, l'objectiu d'aquest treball pretén descobrir l'estat actual de la informació referent el paper de les dones del 36 i de quina manera els historiadors mencionats anteriorment, han tractat el tema. El que ens trobarem, de manera molt concreta, és que la majoria d'informació del treball està vinculada amb els estudis de la Doctora Mary Nash, ja que és la base d'aquest, perquè és la persona que més ha estudiat del tema.

2. Les dones de 1936.

En aquest capítol primer de tot s'explicarà quina era la situació de la dona en l'Espanya dels anys trenta. Per la realització d'aquest he utilitzat com a biografia base les obres de David Guinard *Dona, Guerra Civil i Franquisme* i la de la Mary Nash *Experiencia y aprendizaje: la formación histórica de los feminismos en España en història social*. Com ha obra complementaria he utilitzat la de la Doctora Mary Nash *Ciudadanas y protagonistas històricas. Mujeres Republicanas de la II República y la Guerra Civil*.

- **Context Històric:** L'any 1931, la constitució del règim democràtic de la Segona República obri una etapa singular en la història d'Espanya quan s'aconseguí l'establiment del sufragi universal i el principi d'igualtat de gènere. Quan en el desembre de 1931 és concedí el sufragi a les dones, la constitució va permetre convertir les ciutadanes espanyoles, en ciutadanes de ple dret. Des de la proclamació de la Segona República, el govern reformista republicà socialista dictaminà un ampli conjunt de textos legals que emparava els drets públics

i civils de les dones i la seva incorporació a la vida política. Al llarg de les diferents legislatures de la Segona República, només nou dones aconseguiren ser elegides diputades, entre les quals, vull destacar Margarita Nelken que renovà la seva acta parlamentària en tres legislatures i Clara Campoamor que defensar i aconseguir el sufragi femení a Espanya. Poques aconseguiren assentar una posició de lideratge en la vida pública i social, com Dolores Ibárruri en els àmbits comunistes i Frederica Montseny en l'òrbita anarquista que, a més a més, durant la Guerra Civil Espanyola es convertí en la primera espanyola en ser ministra.²

Però a conseqüència de l'aixecament militar a les ordres de Franco que s'estén des del Marroc a la Península del 18-19 de juliol de 1936, la resposta col·lectiva de les dones en defensa del legítim règim democràtic establert en el 1931 ens demostrà la seva clara convenció de pertinença a la comunitat política de la II República, llavors el ferm compromís antifeixista portà a moltes de les dones a trencar les barreres de les convencions tradicionals de gènere que les confinava a l'àmbit domèstic per convertir-se en actius agents polítics de la causa antifeixista i del compromís democràtic. Les identitats de gènere i d'antifeixistes es convertiren en el motor de les xarxes solidàries teixides per les dones durant la guerra civil. En aquest doble perfil de tipus identitari, crec que s'ha d'unir-se el de "Rojas" (utilitzada posteriorment en l'àmbit despectiu pels franquistes per desqualificar la dinàmica antifeixista i democràtica de les espanyoles). Aquesta identitat col·lectiva plural assumida per part de les dones republicanes impulsà la capacitat d'organització i de resistència, imprimint les pautes de la seva lluita antifeixista. Per poder entendre com sorgí aquesta identitat col·lectiva crec que ens hem de fer la pregunta sí aquesta identitat de tipus col·lectiu, com a ciutadanes i "rojas" no és una clara mostra a la pertinença a la comunitat política democràtica establerta en el 1931. Amb aquesta perspectiva crec que es pot pensar que la categoria de ciutadana a l'any 1931 encarà una identificació significativa de les espanyoles amb els valors democràtics que després defensaren el 1936 quan una gran quantitat de dones es mobilitzaren en la lluita antifeixista persistent com a ciutadanes defensores dels drets adquirits sota la II República.³A

² GUINARD, David (Cord). *Dona, Guerra civil i franquisme*. Edicions Documenta Balear. Palma. 2011. Pàgines: 45-47

³ NASH Mary. *Ciudadanas y protagonistas históricas*. Mujeres Republicanas de la II República y la Guerra Civil. Congreso de los Diputados. Madrid. 2009. Pàgines: 48-49

partir del desenvolupament històric de les cultures polítiques republicanes i de les cultures d'esquerra en un sentit més ampli, es va generar a Espanya demandes igualitàries de diferent tipus i dintre d'elles una creixent preocupació amb límits i contradiccions ideològiques, necessàriament; respecte a l'accés de les dones a l'educació, i especialment, a la voluntat de la necessitat de separació de la tradicional tutela religiosa i clerical.⁴ La nova dona moderna tal com ens diu la doctora Mary Nash en el seu llibre *Mujeres Republicanas de la II República y la Guerra Civil*: "copsà perfectament que la visibilitat de les dones fou sempre una amenaça a l'ordre públic a través dels segles. Van aconseguir crear els seus propis espais i envair els dels homes; el patriarcat considerava el comportament d'aquesta nova dona transgressiu i fora d'ordre, per això, se les considerava excepcionals. En 1915 fins a finals dels anys vint es convertí una plataforma sobre la qual la dona moderna començà a convertir-se en aquell ésser present, creatiu i polititzat que arribà a la seva plenitud entre 1931 i 1936".⁵

L'anomenada dona moderna suposava "l'Àngel de la llar" puntal de la família burgesa patriarcal. A mitjans de 1936, estava ben clar que el paper de les dones en la societat podia traspasar i traspassava el fet dels estrets límits del matrimoni i la maternitat. Les dones també participaren en els rituals que articulaven la demanda democràtica o la protesta contra la república d'ordre. Manifestacions, mítings, vagues i insurreccions se succeïren entre 1931-1936 amb una intensitat diverses segons les conjuntures. Allà, naturalment, també hi foren les dones: en les vagues contra l'assegurança de maternitat convocada per la CNT, en la jornada del 8 de març de 1936 o en les protestes per la repressió de la insurrecció. El monopoli masculí de l'espai públic es posà en dubte amb una contundència desconeguda fins llavors. I a causa, del vell model de gènere fou qüestionat. La reacció per part del sector masculí no es féu esperar. Les forces polítiques conservadores intentaren restablir-ho, recorrent primer a la mobilització massiva contra la república, per minvar-la des de dins i des de fora. Les dones catòliques, moltes i ben organitzades posaren també les seves energies al servei d'aquest objectiu.

⁴ NASH Mary. *Experiencia y aprendizaje: la formación histórica de los feminismos en España* en historia social, nº20, 1994, Pàgines: 151-172.

⁵ NASH Mary. *Ciudadanas y protagonistas históricas. Mujeres Republicanas de la II República y la Guerra Civil*. Congreso de los diputados. Madrid. 2009. Pàgina:73

El febrer de 1936 l'estratègia mobilitzada acabà en el fracàs electoral, s'obri el camí a la conspiració dels militars que acabà, com ja he mencionat anteriorment, amb l'alçament militar de 18-19 de juliol de 1936. La paradoxa del cop d'estat, fou que el seu objectiu posar fi als avenços legislatius republicans, el model de la dona moderna i la demanda feminista, però els seus afectes foren precisament contraris als esperats.

Milicianes

Un cop ja coneguda la situació de la dona en l'Espanya dels anys trenta, tinc intenció de conèixer qui foren les milicianes, qui eren, perquè marxaren al front...etc. S'establirà l'anàlisi de diferents punts per poder conèixer-les i comprendre-les millor i es procedirà a introduir-hi un seguit de biografies per tal de conèixer les que foren més destacades. Per la confecció d'aquest punt he utilitzat com a obres essencials la de Ana Martínez Ruz: *Milicianas. Mujeres Republicanas combatientes* i l'obra de la Mary Nash: *Las mujeres republicanas en la Guerra Civil*. Com a obres complementàries he utilitzat de la Mary Nash *Ciudadanas y protagonistas históricas: Mujeres Republicanas de la II República y la Guerra Civil*; de Gonzalo Berger i de Tània Balló: *Les combatents. La història oblidada de les milicianes antifeixistes*; la de Mary Low i Juan Brea: *Cuaderno Rojo de la Guerra de España*, l'obra de Encarnación Barranquero *Mujeres en la Guerra Civil y el franquismo: violencia, silencio y memoria de los tiempos difíciles* i l'obra de Mary Nash i Susanna Tavera: *Las mujeres y las guerras. El papel de las mujeres en la guerra de la Edad Antigua a la contemporània*.

“¿Y quiénes son, sino las mujeres y su esfuerzo los que mantienen la moral en la retaguardia, asegurando a los que combaten en el frente el cuidado y el amparo de sus hijos? Son ellas las que mantienen la resistencia y posibilitan el triunfo. Cuando muchos corajes han flaqueado, han aparecido las mujeres dando el tono de seguridad y confianza [...] Cuando pensamos en las enormes dificultades con que a diario lucha la mujer, que no sabe qué dar de comer a sus hijos y no obstante intensifica

su esfuerzo prolongado a la resistencia hasta la consecución de la victoria!”.

“El progreso es obra de todos”, Federica Montseny.

Mujeres Libres, nº 13, 1938

A la zona republicana, el fracàs de la sublevació provocà la divisió de l'exèrcit, de les forces de seguretat de l'estat i l'enfonsament de l'aparell d'estat. La conjuntura que s'obria a finals de juliol en ciutats com Madrid o Barcelona proporcionà que les organitzacions obreres prenguessin les rendes de la situació. En elles militaven ja moltes dones i altres moltes s'allistaren per defensar la República al cap d'unes setmanes. D'aquesta forma apareixien les Milicianes que atrevides amb granota blava i amb el fusell a l'espatlla, es convertiran el símbol més clar de la revolució i la resistència antifeixista durant l'estiu de 1936. Però poc durà aquesta experiència, igual que poques foren les dones que la visqueren. La doctora Mary Nash, ja fa bastants anys, en els seus propis treballs desmitificava la imatge idealitzada de la miliciana presentada com la gran heroïna de la lluita contra el feixisme en la literatura militant. Mai constituïren una realitat social extensa, ni la seva presència en el front suposà una realitat social extensa, ni la seva presència en el front suposà una fallida total dels rols de gènere, ja que molt sovint acabaren fent feines tradicionals femenines com la cuina o la neteja.⁶ Segons Ana Martínez: Però, quan parlem de milicianes, parlem de mite o realitat? El que tinc clar és que aquestes dones despertaren un gran enrenou en les trinxeres per la seva condició femenina i la seva actitud desafiant davant uns homes que les veieren a la seva majoria, com a rivals, objectes de desig i acusament, o de belleses pertorbadores i mai les veieren (o en molt pocs casos) com a col·legues fraternals.⁷ Van acabar considerant que la presència femenina era un focus de problema i foren espolsades del front. Foren expulsades perquè les consideraven un focus de divergència, vinculades a la prostitució i a la propagació de malalties de transmissió sexual. Però en realitat l'expulsió del front fou vinculat a altres motivacions. No

⁶ NASH, Mary. *Rojas*, Las mujeres republicanas en la Guerra Civil. Taurus. Barcelona. 1999. Pàgines 97-108.

⁷ MARTÍNEZ Rus, Ana. *Milicianas*. Mujeres Republicanas combatientes. Catarata. Madrid. 2018. Pàgina 11.

podem associar totes les dones com a dones de la vida. En una societat completament marxista i paternalista, la figura d'una dona combatent resultava molt xocant, ja que qüestionava els models d'identitat i masculinitat establerts fins al moment.⁸

Largo Caballero president del Consell de Ministres des de 4 de setembre, va ordenar la construcció d'un exèrcit en què les dones no hi tenien cabuda. Per exemple, el dia 30 de setembre, en un decret imposava el sotmetiment de les milícies a la disciplina militar. En l'article 4 s'especificava que la militarització afectava també al personal no militar adscrit als serveis sanitaris, però no a les infermeres, excloses de la norma. EL 29 d'octubre, en un altre decret establia els requisits pel reclutament: ser home i tenir entre 20 i 45 anys. Però la retirada de les dones del front no fou una decisió unilateral de Largo Caballero i el seu govern. Abans d'aquestes dates les organitzacions que envoltaven la mobilització femenina, com l'AMA (associació de dones Antifeixistes) i *l'associació de Mujeres Libres, havien començat a difondre l'eslògan: Homes al front, dones en el treball!*. En un dels primers números de la revista de Mujeres Libres animava a la població femenina a ocupar els llocs que els homes deixaren per anar al front "*Multitud de ocupaciones se quedaran sin brazos; hay que llenar los huecos; hay que trabajar como sea en lo que sea. Ni la casa, ni los hijos pueden detenernos*".

La intensitat de les crides foren cada cop més fortes, un nou exemple el trobem a la revista Mujeres, portaveu de les antifeixistes. El 2 de setembre recollia un article d'Aurora Aniz en què es reconeixia l'actuació de les dones en el front; que "*merecen un aplauso las conciencias libres*"; només dues setmanes després un altre insistia en la importància del fet que les dones ocuparen el lloc dels homes mobilitzats perquè la lluita es preveia llarga i difícil.⁹

La Guerra civil suposà un retrocés per la condició femenina a Espanya. Per un cantó, el conflicte bèl·lic significà la culminació dels idearis republicans i suposà les bases de la concepció de la dona com a menor, eternament tutelada a causa de la naturalesa inferior, molt

⁸ MARTÍNEZ Rus, Ana. *Milicianas*. Mujeres Republicanas combatientes. Catarata. Madrid. 2018. Pàgina 12.

⁹ NASH Mary. *Ciudadanas y protagonistas históricas*. Mujeres Republicanas de la II República y la Guerra Civil. Congreso de los Diputados. Madrid. 2009. Pàgines 169-171.

pròpia de l'ideari franquista. El conflicte espanyol posà fi a qualsevol mena d'experiència igualitària i inaugurà un llarg període de dependència i submissió de les dones..¹⁰

Però com cridaren a les dones? Amb la iconografia de guerra: Podem diferenciar dos tipus d'iconografia de guerra:

- **En àmbit republicà: "Les milicianes, us necessiten!!"**

Del cartell de Cristóbal Arce de 1936, o l'anònim de la CNT DE València: "**No pasaran!**" de juliol de 1936 penso que són els cartells característics d'aquest període. Crec que la iconografia també és important, ja que en el cartell de Arce, on es realitza una crida a les dones per allistar-se a la lluita, apareix una miliciana, jove, amb granota blava en primer pla, amb un cinturó i unes cartutxeres a la cintura, aixecant un fusell amb una mà i amb l'altre, assenyalant amb el dit índex, de manera desafiant, el públic. El de la CNT, al costat d'un milicià mort en la primera línia, sobresurt una decidida miliciana amb gorra i granota blava que dispara un fusell des d'un parapeto. Però no tots els cartells fan al·lusió a la crida de l'allistament de milicianes, també cal fer menció als que fan al·lusió al perill de les malalties de transmissió sexual, que com ja he dit, fou un dels motius per l'expulsió de les dones del front; representades com a dones insinuants, atractives, temptadores, inspirades en l'Eva i en la Maria Magdalena de la iconografia cristiana, davant dels inconscients soldats. En conclusió, les dones fatals que corrompien als homes.¹¹

- **En àmbit nacional:**

Els pocs cartells nacionals de la guerra que existeixen es caracteritzen per l'absència de la dona que és il·lustratiu del paper invisible complementari que desenvolupen sota el règim franquista. Franco, quan es dirigia a la població adjuntava al màxim els elements d'espai, símbols i herois. Per exemple quan va inaugurar la secció femenina, ho va fer a Medina del Campo, lloc on morí Isabel la Catòlica, fou allà on exaltà l'ajuda assistencial de les falangistes i emfatitzà la importància d'un retorn i una reconquesta de la llar. D'aquesta forma

¹⁰ MARTÍNEZ Rus, Ana. *Milicianas*. Mujeres Republicanas combatientes. Catarata. Madrid. 2018. Pàgina 35.

¹¹ MARTÍNEZ Rus, Ana. *Milicianas*. Mujeres Republicanas combatientes. Catarata. Madrid. 2018. Pàgines 39-40.

volia assegurar-se que les dones no deixarien els seus deures innats de la casa després d'haver complert amb diferents funcions, a vegades molt públiques durant la guerra. La dicotomia de la dona privada i l'home públic és clau durant el final de la guerra i per la nova política franquista. Per això, s'emfatitza tant la mística de "*el espíritu de la celda*" que per la dona del segle XX culmina en la llar i la maternitat i complementa amb el monjo guerrer. Creien que per tornar al segle XVI no seria complet sense la normalització dels rols socials i de la família. Per les noies, ja de ben petites se'ls i ensenyava que havien de ser invisibles i que una de les seves principals funcions havia de ser "la vida de casa". La dona "complementaria" era proveïdora d'aliments i de tot de tipus quotidià. La conclusió, és que la dona no figurava en el cartell nacionalista perquè és una dona complementaria i encarregada de la vida de casa que no participava en aquesta lluita.¹²

2.4 Les dones en el front

L'estètica de les milicianes: La imatge trencadora de la miliciana de les primeres setmanes de guerra fou molt impactant a fora i a dintre del país i tot i que, moltes s'identificaren amb elles, no representà a totes les dones. L'aparença militar d'aquelles fèmines tenia moltes lectures; per un cantó, representava un nou model de dona, per un altre, servia també d'efecte crida a què els homes no es quedessin a casa mentre les dones agafaven el fusell i per últim implicava un nou paper de combatent antifeixista. Podríem dir què som davant d'un nou paper de dona emancipada, lliure i independent, que no arribà a quallar. Cal dir que l'estètica també variava en funció de l'origen social i de filiació ideològica de les milicianes, ja que, ens trobem tantes dones ben uniformades amb bones teles, com altres amb corretges i cartutxeres en format bandolera a sobre de la bata o de la faldilla, de la brusa i dels jerseis a ratlles. En els peus portaven calçat militar o simples espadnyes. Algunes anaven amb el cabell recollit i unes altres anaven amb el cabell curt, seguint la moda de "a lo garçon", o se'l tallaven al front per millor comoditat.¹³ Les motivacions per que aquestes dones marxessin al front foren diverses:

¹² NASH, Mary i TAVERA, Susanna (eds). *Las mujeres y las guerras*. El papel de las mujeres en la guerra de la Edad Antigua a la contemporánea. Icaria Antrazyt. Barcelona. 2003. Pàgines 212-220.

¹³ MARTÍNEZ Rus, Ana. *Milicianas*. Mujeres Republicanas combatientes. Catarata. Madrid. 2018. Pàgina 53.

la recerca d'aventures, l'entusiasme juvenil, el desig de voler acompanyar les seves parelles, marits i fills o el refús a ocupar una posició secundària a la rereguarda. A més a més influència el compromís polític propi o el dels seus familiars- o la consciència de lo molt que s'estava jugant si la República perdia la guerra: s'arriscaven a perdre els drets polítics i socials que tant havia acostat aconseguir. El compromís i la lluita de moltes de les milicianes també respongueren a la violència que els militars, falangistes i marroquins portaven a terme sobre les dones, segons avançaven en les operacions militars, i a la repressió que seguí en les ocupacions. De fet, crec que s'ha de fer una menció especial als diversos tipus de "tortura" que patiren, com el saqueig del cos femení, des de la violació física fins a la rapada de cabell, passant per les ingestes obligades de l'oli de ricí, com altres formes més de vèncer i humiliar l'enemic. Les notícies d'aquestes atrocitats es propagaren ràpidament per la premsa i oralment entre els refugiats que fugien.¹⁴

A pesar de tot, com ja he dit anteriorment, les milícies que lluitaren en foren poques; la gran majoria treballaren lluny del front en sectors que tradicionalment eren feminitzats, a causa que, passat el caos del primer moment del cop d'estat, es generalitzà la consigna de l'home al front i la dona a la rereguarda. D'aquesta forma el treball quedà dividit per gènere al llarg de la guerra, marcant la labor assistencial de les dones, que s'encarregaren d'atendre als ferits a cuidar els nens, a cosir uniformes o preparar paquets de menjar i roba pels soldats. Però al mateix moment també desenvoluparen tota classe d'oficis, substituint la mà d'obra masculina, per fer front a la urgència bèl·lica i mantenir la producció agrària i industrial.¹⁵ La llarga duració del conflicte i les necessitats econòmiques feren imprescindible el treball femení. Referent aquest aspecte vull portar a terme una menció de l'article: "Las mujeres a la retaguardia" que fou publicat en el diari comunista Mundo Obrero, el 8 de novembre de 1936:

¹⁴ MARTÍNEZ Rus, Ana. *Milicianas. Mujeres Republicanas combatientes*. Catarata. Madrid. 2018. Pàgina 57.

¹⁵ MARTÍNEZ Rus, Ana. *Milicianas. Mujeres Republicanas combatientes*. Catarata. Madrid. 2018. Pàgina 59.

En los primeros días de la sublevación las mujeres supieron comprender que en aquel momento lo urgente era acrecentar el entusiasmo de los que se lanzaban a la lucha, y se unieron a ellos, empuñando a su vez las armas, con tanto o más coraje que los hombre [...] Las mujeres han cumplido su deber [...] Pero ahora el deber primordial es reintegrarse a la retaguardia, dedicarse al trabajo en las industrias, comercios, oficinas. La marcha de la nación no debe ser interrumpida porque falten los brazos masculinos, que impulsan el engranaje de la economía. Estos brazos han de ser suplidos por la mujer [...] A la retaguardia, todas las mujeres al Trabajo, ese es vuestro puesto. A seguirlo, y ¡Salud!

Penso que aquest article recull diverses claus sobre el repartiment dels rols socials abans i després de 1936: la guerra és patrimoni masculí i els homes sostenen l'economia del país, però davant de la gravetat de la situació, i de manera excepcional, les dones han de reemplaçar-los en la producció del país. En l'article es pot copsar perfectament el paper secundari de les dones en la mentalitat i societat del moment i desprèn un seguit de connotacions de tipus patriarcal i paternalista molt clares. Però aquestes idees estigueren molt arrelades a la societat, que inclús les mateixes organitzacions femenines defensaren la rereguarda com l'espai propi de la dona en la guerra i arribaren a oposar-se a la presència femenina en les operacions militars. A més, a diferència del tipus de propaganda què es féu servir perquè aquestes s'allistaren i anessin al front, ara es realitza una onada de propaganda molt forta per dissuadir a les dones d'incorporar-se als fronts de batalla i es repartiren circulars internes militars per impedir l'augment de milicianes.¹⁶

Aquestes dones de cabell curt, pantalons o faldilla pantaló i fusell resultaren massa desafiants per a companys i els seus superiors. Per aquest motiu, algunes amagaren la seva feminitat, buscant que els seus companys les tractessin com a iguals.¹⁷Aquesta situació explica la ràpida

¹⁶ MARTÍNEZ Rus, Ana. *Milicianas*. Mujeres Republicanas combatientes. Catarata. Madrid. 2018. Pàgina 60-61.

¹⁷ MARTÍNEZ Rus, Ana. *Milicianas*. Mujeres Republicanas combatientes. Catarata. Madrid. 2018. Pàgina 117.

evolució des de la miliciana heroïna a la dona desacreditada per ser miliciana, impartint a un to crític, de tipus burleta i inclús inherent. I encara que sembli sorprenent, ni l'AMA ni Mujeres Libres no van fer res per posar fre a aquest moviment de desqualificació generalitzat. Va resultar massa fàcil i molt simplista l'equiparació entre prostituta i miliciana, però acabà quallant en l'imaginari col·lectiu. Tot i que la miliciana Mika Etchebéhère reconegué que hi hagué dones prostitutes reformades, que presentaren els seus serveis a la causa republicana amb entrega i coratge, però no es pot organitzar a totes les dones combatents. L'organització de Dones Lliures abordà el tema de la prostitució com una esclavitud per falta de formació i mitjans econòmics, però l'escassetat de finançament va fer fracassar la seva aposta pels llibertaris de la prostitució (eren centres de reinserció social i laboral de les prostitutes mitjançant atenció mèdica, psicoteràpia i formació professional. L'assimilació entre miliciana i meretriu recollia la preocupació de les autoritats sanitàries i militars per la propagació de malalties infeccioses. De fet, fou l'argument de major pes esgrimit per les esferes oficials per justificar la sortida de les dones dels fronts: ja que la situació de les dones en les trinxeres s'havia convertit en un problema, com ja he dit anteriorment, higiènic i sanitari. Però al darrere d'aquest ideari hi havia altres elements més complexos relacionats amb el paper de les fèmines en una societat paternalista on la dona soldada no encaixava. En aquest sentit, vull fer referència, al batalló militar femení del Cinquè regiment, anomenat Lina Odena i creat a instàncies de Dolores Ibárruri el juliol de 1936, no tingué recorregut. La resistència dels caps militars i el refús dels companys masculins davant els rumors que un batalló femení només estaria integrat per prostitutes, que contagiarien malalties de transmissió sexual als combatents, provocaren la reconversió del batalló per fins sanitaris. Però la identificació entre miliciana i prostituta tingué el seu origen en el sexòleg anarquista Fèlix Martí Ibáñez que afirmà que la dona estava desaprofitant l'energia en el front. Algunes de les prostitutes amb malalties de transmissió sexual, infiltrades en la milícia i que es negaren a abandonar el campament, foren executades per Durruti. Al mateix temps que es construï el mite de la miliciana amb Lina Odena, que va preferir suïcidar-se amb la seva última bala abans que caure en mans de l'enemic, dóna nom a una escola de militants i a un batalló, però al voltant d'aquest mite, circularen rumors sobre la condició d'aquestes milicianes. De fet, tingué lloc

una paradoxa molt clara que es contradeia, foren heroïnes i dones de la vida al mateix temps, durant la guerra i després d'aquesta.¹⁸

- **Experiència de les milicianes a les trinxeres:**

Les milicianes en tot moment, representaven a les dones emancipades, moderna, compromesa amb acord amb la ideologia republicana de l'alliberació. Tingueren una gran repercussió dins i fora de les fronteres espanyoles perquè es convertiren en el reclam de moltes portades de diaris, de notícies radiofòniques i fotografies de revistes. El període de major presència de les dones a les trinxeres fou de juliol a desembre de 1936, encara que algunes continuaren al llarg de 1937. Parlar de Juanita Rico, socialista, és fer referència a la primera víctima de la violència política feixista a Madrid, concretament fou tirotejada al carrer Eloy Gonzalo al costat dels seus germans i una altra persona més en el retorn de la seva jornada de descans dominical de l'associació Deportiva socialista Salud y Cultura. El seu assassinat fou en represàlia per la mort del falangista José Cullar. I si parlem d'Aida Lafuente, parlem de la llibertària que morí durant l'octubre de 1934 a Astúries per metralladores de les tropes nord-africanes. De fet, durant la guerra es reivindicà el nom de les dues per l'enorme impacte que tingueren les seves morts i pel seu compromís ideològic, el que les havia convertit en icones femenines i màrtirs del moviment obrer. En la guerra proliferaren batallons i columnes amb els respectius noms de les dues heroïnes, per ser les primeres màrtirs de l'antifeixisme. Entre les milicianes que moriren en el front i les que sobrevisqueren es poden destacar "les icones d'una revolució":

L'apartat de biografies sobretot ha estat extret de les obres de Gonzalo Berger i de Tània Balló, de l'obra base de l'Anna Martínez Rus Milicianes i per acabar s'ha utilitzat l'Obra de la Mary Nash i de Juan Brea Cuaderno Rojo de la Guerra de España. L'apartat de biografies s'ha realitzat amb una única finalitat, posar cares i noms a l'apartat de les milicianes per així poder comprendre-les i conèixer-les millor.

¹⁸ MARTÍNEZ RUS, Ana. *Milicianas*. Mujeres Republicanas combatientes. Catarata. Madrid. 2018. Pàgina 62-63.

Primer de tot vull començar a parlar de *Caridad Mercader*, que militant del PSUC, realitzà una intensa campanya a Amèrica Llatina a favor de la República. Va participar en el assalt del edifici de la antiga capitania general de Barcelona i després va marxar, tal i com Ana Martínez Rus, amb la columna Durruti al front d'Aragó, però onze cascos de metralla italiana acabaren amb la seva vida.

Lina (Paulina) Odena, filla d'uns sastres de l'eixample barceloní, fou una de les primeres milicianes que es convertí en un mite, tal i com ens ensenya Ana Martínez Rus en a la seva obra *Milicianes*, per el seu coratge en la lluita i en la seva primerenca mort a Granada, abans de caure presonera en mans dels enemics al setembre de 1936. Quant la guerra esclatà, es trobava a Almeria en un congrés provisional del Partit comunista i no dubta en lluitar militarment, ja que al 1934 havia participat en els combats de la carretera de la Arrabassada i a Sant Cugat. Viatjà diversos cops a Madrid i Barcelona per reunir armes, després dels que retornaven immediatament al front. A la tornada d'un d'aquests viatges, al costat del pantà de Cubillas, el xofer es va equivocar en un encreuament i va anar a caure directament a un control dels falangistes. Veient que estava rodejada, Lina va treure el seu revòlver i es suïcida disparant-se a la nuca. Tenia una militància política destacada ja que era dirigent de les Joventuts Comunistes Catalanes i de les Joventuts Socialistes Unificades, i fou secretaria general del Comitè Nacional de Dones Antifeixistes. A més va pertànyer al Socorro Rojo Internacional i viatjà a la URSS on va romandre més d'un any formant-se. Aquesta jove catalana estigué al capdavant de les milicianes de camperols i miners fins que morí.¹⁹

Seguidament vull parlar de *Marina Ginestà, la noia del fusell (Annex 1)*. La miliciana què el seu rostre és avui dia una de les màximes icones de la lluita antifeixista. Nasqué a Tolosa de Llenguadoc al 29 de gener del 1919, en el si d'una família altament reivindicativa: el seu pare Bruno Ginestà Manubens, era un militant destacat de la UGT, la seva mare Empar Coloma Chalmeta era una cooperativista important i la seva àvia materna era Micaela Chalmeta (Coneguda també amb el nom d'Empar Martí) que fou una de les pioneres del feminisme a Catalunya. Amb l'inici de la República, el matrimoni Ginestà i Coloma

¹⁹ MARTÍNEZ Rus, Ana. *Milicianas*. Mujeres Republicanas combatientes. Catarata. Madrid. 2018. Pàgines 78-82.

intensificaren el seu activisme alienant-se cada cop més amb les línies d'acció del partit comunista. A l'inici de la guerra, Marina ja era militant de les Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya (JSUC), militància que combinava amb la pràctica de l'atletisme, disciplina amb la qual estava previst que participés en la categoria dels vuitanta metres femenins en l'Olimpíada Popular, que era competició esportiva de caràcter reivindicatiu i que naixia com a resposta política als Jocs Olímpics de Berlín d'aquell mateix any. Marina tenia disset anys quan es va produir l'aixecament dels militars. Ideològicament preparada, políticament definida, impulsiva i jove, no dubtà a sortir a lluitar pels carrers de Barcelona. Un cop els militars foren derrotats, La JSU va confiscar l'edifici de l'Hotel Colón, a la plaça Catalunya, que més tard es convertí en la seu del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC). Va ser en aquest indret, en el seu majestuós terrat amb vista al port de Barcelona, in el fotògraf Juan Guzmán, pseudònim de Hans Gutmann, va immortalitzar el rostre de Marina, que, vestida de miliciana i fusell en mà, posava amb determinació i entusiasme. La fotografia, ja icònica, ha esdevingut amb el temps una de les imatges més representatives de la lluita antifeixista, i la figura de Marina s'ha convertit en la màxima representació de la fermesa d'un poble decidit a lluitar cos a cos per la seva llibertat. Lluita que inclou, i aquesta és una dada important per la seva excepcionalitat, les dones, diria Marina anys més tard. ²⁰

Finalment, per acabar de conèixer les milicianes, vull portar a terme una menció especial a *Natividad Yarza Planas*, nascuda a Valladolid el 24 de desembre de 1872. A causa de la professió del pare, que treballava com a sabater, la família va desplaçar-se cap a Barcelona l'any 1876, on s'establiren i on iniciaria els estudis de magisteri. Dos anys després, tal com ens diuen Gonzalo Berger i la Tània Balló, comença a exercir com a mestra de primera ensenyança a diferents escoles i va iniciar un llarg periple per terres catalanes i aragoneses durant els vint-i-quatre anys posteriors treballant de mestra. Però al juny de l'any 1930, finalment aconseguí la plaça en propietat de mestra a l'escola municipal de Bellprat, on va establir la seva residència. Fervent republicana, amb la proclamació de la Segona República, Natividad es va afiliar al Partit Radical Socialista. Yarza va passar ràpidament de l'afiliació política passiva a

²⁰ BERGER, Gonzalo i BALLÓ, Tània: *Les combatents*. La historia olvidada de les milicianes antifeixistes. Rosa dels Vents, Barcelona, 2021. Pàgines :49-51.

l'activisme. Sense abandonar mai la seva residència de Bellprat ni la seva tasca com a docent, Natividad va estendre el seu activisme polític a Barcelona. Allà a la seu del Partit Republicà Radical Socialista, va conèixer Marcel·lí Domingo, líder del partit, qui ràpidament esdevindria un amic i un mestre. L'any 1931 Natividad promou, conjuntament amb Irene González, Julia Balagué, Magdalena Alabart, Josefa Ferrer, Francesca Queralt, Teresa Sabadell i Isabel Jornet, la creació de l'Associació Femenina Republicana Victoria Kent.

El 14 de gener del 1934, Natividad Yarza va assolir la fita de ser la primera alcaldessa per part d'Esquerra Republicana de Catalunya i fou elegida per sufragi popular a l'Estat Espanyol. Dos anys més tard, davant de l'amenaça que implicava el sollevament dels militars, Ramona Soldevila Cirés i Natividad Yarza Plana, als quaranta i seixanta-quatre anys, respectivament, van presentar-se voluntàries per lluitar en defensa de la República. No eren joves ni esveltes, és cert, però eren dones polititzades, ideològicament preparades, valentes, lluitadores i fèrries defensores de la igualtat i la llibertat, de la seva i la de totes.²¹

Natividad Yarza Planas va morir a l'hospital de La Grave, a Tolosa de Llenguadoc el 16 de febrer de 1960 envoltada de monges partidàries de Franco que se n'han apoderat per complet, espiritualment i materialment. Ella, la primera alcaldessa d'Espanya, mestra de la República, miliciana i militant per la llibertat, va morir en la més absoluta inòpia. A més de l'exemple de les dones en les trinxeres també fou decisiu el paper de les dones com la ministra Federica Montseny a l'arengar als combatents masculins, així com els famosos discursos de les comunistes Dolores Ibárruri, Mª Teresa León i Margarita Neklen. Per un altre cantó, no podem deixar de banda les dones estrangeres que arribaren a Espanya duran la guerra per diferents motius:

- Com a esportistes per participar en les olimpíades populars de Barcelona (rèplica dels jocs olímpics de Berlín).
- Altres com a membres de les Brigades Internacionals.
- O bé com a fotògrafes i corresponals de Guerra.

²¹ BERGER, Gonzalo i BALLÓ, Tània: *Les combatents*. La historia olvidada de les milicianes antifeixistes. Rosa dels Vents, Barcelona, 2021. Pàgines :24-31.

En aquest sentit cal destacar el paper de

- Simone Weil, Elizaveta Parshina, Gerarda Taro perdé la vida en el batalló de Brunete. Emilienne Morin dona de Durruti, Martha Gellhorn, Giovana Caleffi, María Luisa Berneri, Clara Thalman, Colette Audry, Etta Federn (capitana de la 14a divisió), Mika Etchebéhère, Kati Horna, Tina Modotti, entre totes aquestes dones estrangeres vull destacar: Mary Low.²²

Mary Low tenia afiliació trotskista i amb forta condició femenina i feminista. El 9 d'agost de 1936 arribà a Barcelona Juan Bréa (la seva parella) i una setmana més tard se li uniria la Mary Low. Es relacionaren amb la gent del POUM, tal com ens diu ella en el seu llibre *Cuaderno Rojo de la Guerra de España*, <<Barcelona era una ciutat on tots els seus habitants anaven d'uniforme militar i en mànigues de camisa i Catalunya era una massa sindical que, des de les Rambles fins el Montearagón no parlaven ni passaven més que la revolució socialista.>>²³

Segons Mary Low la dona comença a estar reconeguda a Espanya. Ens descriu una nova autoritat femenina, conquistada pel dret a vot i a la participació activa de la política. Algunes han arribat molt amunt ocupant llocs d'importància com Victoria Kent, líders de la revolució com Dolors Ibárruri i Federica Montseny (primera ministra de la història). Però Mary Low mai arribarà en el front, creu que el seu xicot Breà ha intercedit perquè així sigui, ja que els mateixos dirigents de Mujeres Libres no li deixen anar, amb la bona intenció de què contribueixi a l'esforç bèl·lic com infermeres, cuineres, costureres, el què seria aquella ajuda silenciosa que també realitzaren en temps de pau i sense cap novetat a cap front. Però Mary Low porta a terme un seguit de preguntes, què per mi són clau: << On ha de ser l'acció de les dones en un temps de guerra? Es a la rereguarda anònima, on estan els bombardejos? Què fem amb la fam i amb les viudes sense papers? La dona ha de tirar als seus fills a aquella màquina grandiosa i llegendària de que potser no tornaran? Callant la forma en que, en el seu cos o en el de les seves filles, altres homes embruten el honor dels seus? On està

²² MARTÍNEZ Rus, Ana. *Milicianas*. Mujeres Republicanas combatientes. Catarata. Madrid. 2018. Pàgina 91.

²³ LOW, Mary i BREA, Juan. *Cuaderno Rojo de la Guerra de España*. Virus Editorial. Barcelona. 2019. Pàgines 13-15.

l'acció?>>. Sigui com sigui Mary Low i altres sabien que les dones no guanyen cap guerra si no és veritat de les que inclouen un canvi de sistema, per exemple ella va quedar-se fins que els dirigents de la seva causa lliure deixaren d'oferir-li protecció. A Barcelona, es va il·lusionar amb la desaparició dels "barrets" en els cafès, aquest objecte a la vegada de classe i de patriarcat marxà deixant lloc a les dones.²⁴ La dona espanyola tenia l'educació de la resignació, la carrega que deixà l'herència musulmana és un exemple clar que segons Mary Low és importantíssima, és en el míting del teatre Gran Price on el galliner s'agrupaven les dones amb les seves llargues grenyes, mentre que les altres amb gorres de milicianes cobrint-li els cabells rinxolats, havien sigut més descarades i s'havien assegut amb els homes. Però a les escales. Podem copsar amb aquest exemple les diferències de rang que també existien dins del gènere femení. Un nou exemple de les diferències de gènere el tenim en el front d'Aragó quan els i portaven el menjar els i van dur, en algun cas, una truita de 800 ous, però en aquell moment, ens expliquen que sembla ser que només hi havia una camarada, la Mercedes, amb tants homes eren les dones la diana de la situació i se'n burlaren, però ens trobem amb una paradoxa molt important; no tots els homes pensaven igual i digué: << seria més revolucionari deixar les burles i tractar-les a totes igual com nosaltres.>> Un altre digué : <<Hem de tractar-les com a simples camarades, res més>>. Però una dona, la Remedios els i pregunta: <<Perquè?, NO vull que em tractin com sí no fos una dona; abans soc capaç de agafar un home que una arma>>. ²⁵ No acabaríem mai amb la mà d'exemples que tenim sobre els problemes de gènere que les dones es van anar patint només pel simple fet de ser dones, però crec que és molt important que faci referència a un en concret; moltes de les dones es trobaven que molts homes intentaven, al principi, "lligar-se'ls" <<ells intentaven per veure com responies, però és quadren si els i demostres que vas al front, però de totes maneres la mitat són uns nens²⁶>>. És un exemple clar, que ens arriba és d'una dona miliciana del front d'Argó, la miliciana Clara. Però per mi, crec que cal destacar que les dones van saber imposar-

²⁴ LOW, Mary i BREA, Juan. *Cuaderno Rojo de la Guerra de España*. Virus Editorial. Barcelona. 2019. Pàgines 22-24.

²⁵ LOW, Mary i BREA, Juan. *Cuaderno Rojo de la Guerra de España*. Virus Editorial. Barcelona. 2019. Pàgines 62-104.

²⁶ LOW, Mary i BREA, Juan. *Cuaderno Rojo de la Guerra de España*. Virus Editorial. Barcelona. 2019. Pàgines 213.

se davant dels homes.

Mary low ens explica una nova iniciativa, Louis Gómez, la dona de Gorkin que decidí crear un secretariat de la dona en el partit, centres d'educació i "puericultura" i amb la intenció formar un regiment de dones, donant-los conferències i classes. Totes aquestes dones foren anònimes, fortes decidides què, en aquells primers moments, no dubtaren en fer un pas al front per refusar l'amenaça feixista enfrontant-se, inclús, a les seves pròpies famílies i a la inversa d'una socialització encausada per la maternitat i la llar. Sobre aquest aspecte, vull tornar a parlar de la brigadista Mary Low, recordant els testimonis d'algunes de les milicianes de primera hora escriu: *Però les jovenetes i les matrones fetes i dretes i els confessaren: «No els i puc dir ni al meu marit ni al meu pare que vinc aquí ;els i donaria un atac. Els i dic que vaig a costura.»*. Tot i la mà d'inconvenients, les dones demostraren un gran valor i coratge. En un altre moment del llibre ens afirma: *«Poques vegades he vist un temple i un coratge com el seu. Estaven tant contentes i alegres que semblaven nenes [...].La excitació de ser lliures feia que no els importaria en absolut aixecar-se tant d'hora i enfrontar-se al fred de les creuades dels matins hivernals [...].No les aturava ni la llosa de la pàtria»*. *Les milicianes dels primers moments foren paulatinament relegades per el poder masculí establert a un altre paper subsidiari « heroïnes de la propaganda»*. Però una cosa sí que he pogut copsar, que referent el que es refereix a les antifeixistes estrangeres, a penes la historiografia s'ha ocupat d'elles, com ja s'ha dit. Penso què haig de fer èmfasis a una frase què Mary Low ens deixa clara en el seu llibre: *«No he vingut a la revolució per esperar en las antesales»*, crec que és una gran frase que ens defineix el seu esperit àcrata davant dels convencionalismes, que en tot temps i lloc, encotillin als sistemes, per molt revolucionaris què semblin.²⁷

- Però com fou la “mare combatent” en la lluita antifeixista? :

Tal com ens diu el llibre Dona, Guerra Civil i franquisme el nou sistema de representació de les dones, sobretot en àmbit iconogràfic va donar pas a la figura de la dona combatent, evocadora de la correcta resistència femenina antifeixista en la rereguarda. Era una paradoxa molt clara, la imatge de la dona militarista rupturista de la milicià contrastava amb la clàssica imatge de la "mare combatent", l'eix de vida de la qual era crear el benestar familiar i

²⁷ BARRANQUERO, Encarnación (Ed.) *Mujeres en la Guerra Civil y el Franquismo: Violencia, silencio y memoria de los tiempos difíciles*. Biblioteca estudios sobre las Mujeres nº 32. Málaga. 2010. Pàgina 271.

col·lectiu. La major part de les imatges de dones combatents corresponien a dones d'una certa edat representades com a dones i esposes que treballaven a la rereguarda en tasques de suport.

El relat dels nous cartells basats en el nou art del realisme socialista que els encarnava era una tornada a la iconografia tradicional femenina. Els cartells de guerra solien evocar imatges més tradicionals de dones mares, mestresses de casa, dedicades a tasques típiques d'assistència social, sanitària i hospitalària o a les tasques domèstiques a casa atenent els interessos materials i morals dels seus fills i éssers estimats absents en els camps de batalla.

Els retrats, què per mi, són patètics, de dimensions universals de mares amb els seus fills morts o brutalment ferits incitaven a la solidaritat de mares d'altres països amb l'Espanya Republicana. L'imaginari col·lectiu de la dona combatent i heroïna de la rereguarda, constituïa el model imperant a imitar per les dones. La usurpació del símbol de la maternitat per part dels republicans no era cosa nova. La veneració per la maternitat i la seva exaltació era una tradició marcada, hi ha escala política, partits i sindicats es dirigien habitualment a les dones com a mares. Apel·lar a la maternitat i al dret de les mares a defensar els seus fills de la brutalitat feixista era un mètode potent i eficaç per mobilitzar les dones. Les estratègies discursives per mobilitzar les dones envers la causa antifeixista i revolucionària era la representació de la maternitat projectada a escala social i sobretot, els drets i deures que emanaven que eren elements importants. La nova projecció social de la "mare combatent" forçava una renovació del tradicional arquetip domèstic "d'Àngel de la llar". En la mesura que es polititzaven les seves funcions tradicionals en projectar-se en el benestar col·lectiu de la rereguarda se'ls adjudicava un nou estatus social. Es crea d'aquesta manera un nou règim de veritat que positivava la maternitat social com a valor de benestar comú. La maternitat es polititzà alhora que es reconeixia un nou contingut als coneixements i les capacitats de les dones donant-los un major prestigi i un objectiu polític més clar. La típica mare i proveïdora de serveis col·lectius teixint jerseis pels soldats, guarint els malalts i atenent els refugiats va simbolitzar un nou valor social de les dones i substituï ràpidament la imatge transgressora de la miliciana vestida amb pantalons i duent armes.²⁸ La maternitat combativa havia de construir una identitat col·lectiva

²⁸ GINARD, David. *Dona, Guerra Civil i franquisme*. Edicions Documenta Balear. Palma. 2011. Pàgines 58-60.

per les dones antifeixistes i donar-los una tenacitat comuna cap al futur. Un article que vull fer referència, fou el que aparegué a “Mujeres”, el diari de dones antifeixistes, que revela el grau de consolidació d’aquesta identitat col·lectiva de dimensions universals amb la maternitat combativa de dones que formaven una avantguarda invencible de mares: <<“*Es l’avantguarda de les mares, mares que ho son per haver donat la vida, el generós tribut d’altres vides, unes altres pel seu sentiment de maternitat. Aquesta avantguarda és invencible. Ni la vida ni la mort ens detindran. Ens hem compromès a derrotar el feixisme, a esclafar-lo com a un animal nociu atrapat en una trampa*”>>. I ho farem: “*El comitè, “Pedimos un puesto en la lucha contra el facismo*”.

Queda clar l’atribució de subjecte polític actiu a les dones mobilitzades en la causa antifeixista. Com a sistema de representació la mare combatent permeté a les dones republicanes imaginar una experiència compartida que els creà una identificació amb la comunitat antifeixista més extensa.²⁹

3.Les organitzacions femenines

Fins ara ja hem conegut com eren les milicianes i també les mares combatents, ara crec que és el moment de conèixer quines organitzacions les agruparen, és a dir, quines organitzacions es formaren tant d’esquerres com de dretes per fer front en el conflicte. Per aquest fet, per poder realitzar aquest apartat, com a obra base he fet servir l’obra de la Mary Nash : *Las mujeres republicanes en la Guerra Civil* i també l’obra de David Guinard *Dona, Guerra Civil i Franquisme*. Com a complementàries he fet servir les obres de Encarnación Barranquero *Mujeres en la Guerra Civil y el franquismo: violencia, silencio y memoria de los tiempos difíciles* i de Laura Sánchez Rosas y Margaritas. *Mujeres falangistas, tradicionalistas y de Acción Católica asesinadas en la Guerra Civil*. En aquest apartat també s’ha utilitzat l’autobiografia de Maria Teresa León *Memoria de la melancolía*.

L’esclat de la Guerra Civil commogué tant els homes com les dones a Espanya. Milers de dones fins aleshores amb escassa participació política i d’intervenció en l’àmbit públic irromperen en l’escenari públic en defensa de la democràcia, del règim republicà i dels drets adquirits,

²⁹ GINARD, David. *Dona, Guerra Civil i franquisme*. Edicions Documenta Balear. Palma. 2011.Pàgina 61.

enfront de la brutal amenaça del feixisme. Al llarg dels tres anys de la guerra, les republicanes es lliuraren a la lluita antifeixista i el compromís democràtic. Es convertiren en protagonistes actives de la resistència antifeixista i algunes assumiren la causa revolucionària. La participació de les dones en la lluita antifeixista generà un procés d'apoderament i de conscienciació pròpia com a antifeixistes i també en menor mesura com a dones. Segons Maria Teresa León en la seva autobiografia "*Memoria de la melancolia*", <<la dona espanyola s'ha aixecat sobre els nostres camps corromputs amb el prestigi del seu dret a intervenir en la història d'Espanya>>. Les espanyoles de la zona republicana prengueren la iniciativa d'organitzar-se i adoptaren els seus recursos a la causa antifeixista, convertida en un episodi candent de la història espanyola. Llavors impulsaren la resistència en la rereguarda, participaren en la fortificació de barricades, en la cura de ferits, en la realització dels serveis auxiliars de guerra, en la formació cultural i professional, també en l'organització de tallers de costura per la confecció d'uniformes o subministraments per al front, com també en el treball en els transports o en les fàbriques de munició. Des de la clau de la diferenciació política i del compromís revolucionari o antifeixista, aparegueren un seguit d'organitzacions que impulsaren les associacions femenines en la lluita antifeixista.³⁰:

L'agrupacion de Mujeres Antifacistas (AMA):

L'organització femenina que cobrà més força durant els anys de la Guerra Civil fou la "*Unión de Mujeres Antifacistas (UMA)*", o l'"*Agrupacion de Mujeres Antifacistas (AMA)*", les dues organitzacions amb característiques semblants, era una organització femenina d'orientació comunista, existia abans de l'alçament militar, però durant la guerra va adquirir un nou impuls.

Creada 1933 com a secció espanyola de *Mujeres contra la Guerra y el Facismo*, creada anteriorment per la Internacional Comunista, després del triomf de Hitler a Alemanya. Durant les eleccions de 1936 donà suport activament als candidats del *Front Popular* i augmentà la seva afiliació. A Espanya, agafa força amb l'esclat de la guerra quan es reconten unes 50.000 afiliades. Tot i que la seva secretaria general, Encarnación Fuyola, promovia la unió de totes les dones com a garantia d'igualtat de drets, la realitat és que el principal

³⁰ GUINARD, David (Cord). *Dona, Guerra civil i franquisme*. Edicions Documenta Balear. Palma. 2011. Pàgines: 49-50

objectiu estava marcat en formar un *Frente Popular femení* sota el control comunista, això és, integrar a les dones en la causa antifeixista (***limitant-la en feines de rereguarda, i mai com obreres milicianes en combat***) i al mateix temps promocionar al partit Comunista d'Espanya. L'AMA estava formada per dones comunistes, socialistes i republicanes, així com per organismes juvenils. Algunes militants de l'AMA prengueren part activa en el suport de les famílies de miners que participaren en la revolta asturiana de l'octubre de 1934, quan la comunitat minera fracassà en el seu empeny de realitzar una resolució social. Fou reprimida immediatament, però mantingué la seva labor assistencial a l'empara de una altra organització, Pro Infància Obrera. Durant les eleccions de 1936 donà suport activament als candidats del Front Popular i augmentà la seva afiliació³¹

L'Unió de Dones de Catalunya (UCD), creada el novembre de 1937 fou la versió catalana de l'AMA, tot i que es diferenciava en el fet que no fou creada seguint la línia comunista del PSUC català, sinó que es desenvolupà d'una manera autònoma amb el suport d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC). La seva líder fou Maria Dolors Bargalló.

Independentment de les petites diferències que poguessin existir entre els dos grups (potser més polítiques que ideològiques), el cert és que les dues perseguen un programa molt semblant, ja que apostaven per la incorporació de la millora en la lluita antifeixista, la igualtat laboral, la defensa de la rereguarda, la protecció i la salut de les mares i dels nens, la millora de l'educació, la cultura, la formació professional, l'assistència social i l'eliminació de la prostitució. A més, aquestes dues organitzacions, es prolongaren els grups juvenils, perquè els d'AMA sorgí la "*Unión de Muchachas (UM)*" i la catalana *Alianza Nacional de la Dona Jove (ANDJ)*, que impulsaren les peticions d'accés al treball, a la formació i a l'educació, lloc de treball i igualtat de tracte amb els homes.

L'organització de Mujeres Libres:

³¹ NASH, Mary. *Rojas*, Las mujeres republicanas en la Guerra Civil. Taurus. Barcelona. 1999. Pàgines 97-112.

Va sorgir arran d'un grup obrer ja format, com era el de la CNT-FAI. Fou constituïda com a Federació Nacional que operà a Llevant, Catalunya, Andalusia, Aragó i la zona centre.³² La seva fundació es registrà l'abril de 1936 i el seu nucli inicial estava format per Lucía Sánchez Saornil, Amparo Poch i Gascón i Mercedes Camaposada. Els principals objectius d'aquest col·lectiu eren: facilitar a la dona els medis pràctics perquè pogués incorporar-se a la producció, creant guarderies o menjadors que facilitaven les feines de les dones, al mateix temps que proporcionaven formació tècnica i professional, perquè poguessin aconseguir una major qualificació en el treball. La principal diferència entre l'AMA i les anarquistes Mujeres Libres radicava en el fet que aquestes últimes consideraven la guerra com una oportunitat per realitzar la revolució de les dones, al contrari de l'AMA, que refusava tot el programa i canvi revolucionari. Però, de totes les organitzacions obreres femenines que sorgiren durant la guerra en el bàndol d'esquerres, la més radical, sense cap mena de dubte, fou la postura del Secretariat Femení del POUM [Annex 4]. Això, en la mateixa línia de la ideologia política que defensaven els seguidors del POUM, aquesta branca femenina no es recolzava en una organització de dones a part, com en les anteriors. És a dir, des del secretariat femení es defensava per un front revolucionari de dones proletàries que tinguessin un contingut revolucionari. Amb la intenció d'atreure a les dones al partit i plantejar la lluita d'aquestes amb els homes conjuntament sense distinció. Segons elles, aquesta era l'única forma de derrocar el sistema i fer triomfar la revolució. Van fer ús d'un diari anomenat "*Empancación*" que fou utilitzat per proporcionar una organització a les dones del POUM i alhora fos un lloc on aquestes poguessin exposar les seves opinions. L'organització es creà el setembre de 1936, i les dones que tingueren un paper més important foren Teresa García Banús, Juana Andrade que començà a militar en l'Esquerra Comunista i fou una de les que impulsà el secretariat Femení del POUM.

Evidentment, com ja passava amb la forta fragmentació dels diferents grups polítics d'esquerra, també es deixà notar en les disputes per portar a davant a aquesta unió de dones, que independentment d'estar relacionades amb la ideologia política i amb la seva marcada

³² GUINARD, David (Cord). *Dona, Guerra civil i franquisme*. Edicions Documenta Balear. Palma. 2011. Pàgina:51.

politització els va impedir portar a terme un moviment femení amb les treballadores. Això quan el grup de Mujeres Libres mostrà públicament el seu apropament amb les integrants anarquistes del SFPOUM, davant a l'AMA comunista, que s'originà el principal enfrontament de fricció. Allò provocà que finalment es deixaren de cantó les defenses per una cohesió i una unitat del feminisme respecte a les qüestions socials i de gènere. D'aquesta manera que, una vegada més, l'esclat de la guerra, que en un principi semblava l'oportunitat ideal d'unir a les dones d'esquerres en la lluita contra l'afiançament dels drets laborals i socials aconseguits durant la II República, tornà a destruir aquests projectes, principalment degut a la polarització política. Finalment <<la derrota republicana en el conflicte fou la que acabà definitivament amb el poder emancipador de les dones >>.³³ L'AMA era una organització nacional que imposava una política, una estructura organitzativa i una disciplina d'estricta uniformitat a què s'havien d'atenir les agrupacions locals. Segons ens explica la Doctora Mary Nash en el seu llibre *ROJAS*: En moltes d'aquestes havien militat a diverses afiliacions polítiques, com per exemple era el cas de Godella, un poble del país Valencià que tenia un total de 102 membres, de les quals 43 no pertanyien a cap partit, 35 estaves afiliades a la Unió General de Trabajadores (UGT), 12 eren comunistes del PCE, 7 militaven en el "Sindicato anarquista Confederación Nacional de Trabajo" (CNT), 2 formaven part a l'organització juvenil comunista "Juventudes Socialistas Unificadas"(JSU), mentre que una era militant de Esquerra Republicana de Catalunya i una altre del Partit Federal.

Això no obstant, com ens diu la Doctora Mary Nash, la documentació fragmentaria del que es disposa apunta a un model més general de grups locals compostos de forma majoritària per militants d'UGT i UGT-PCE. *L'AMA afirmava ser una organització multipartidista* que englobava tant a dones polititzades com no polititzades, afirmació que era, fins un punt certa, legítima ja que moltes de les seves militants estaven afiliades als partits comunista, socialista i republicà. De fet, el nucli de l'organització la componien dones integrades en els partits del *Frente Popular*. Però l'afirmació de ser una organització representativa exigeix, no obstant això, una

³³ BARRANQUERO, Encarnación (Ed.) *Mujeres en la Guerra Civil y el Franquismo: Violencia, silencio y memoria de los tiempos difíciles*. Biblioteca estudios sobre las mujeres nº 32. Málaga. 2010. Pàgines 98-101.

revisió crítica perquè, tot i que efectivament les bases estaven constituïdes per dones diverses de tendència política, l'AMA era vinculat per la mobilització comunista ortodoxa de les dones espanyoles, i tant la direcció de l'agrupació com els seus programes i polítiques ens indiquen un clar compromís comunista.

A escala local, la composició dels comitès reflecteix la pluralitat política, però amb una presència de comunistes i socialistes molt superior. Per exemple, en la regió de Llevant hi havia més socialista entre les bases de la UGT que comunistes. Però en l'àmbit de direcció local, l'anàlisi d'una sèrie de comitès en aquesta mateixa regió indica un clar domini dels militants del PCE i de l'organització juvenil comunista JSU en llocs de comandament. No obstant això, és més significativa *l'alta incidència de les dones comunistes* en el comitè nacional i en els provincials, de les quals, donant el caràcter jeràrquic de l'organització i el control estricte que exercien, constituïen òrgans de poder fortament influents. Les agrupacions locals no tenien autonomia; seguien els principis i les instruccions polítiques que provenien de les altes esferes de l'organització, i a més estaven obligades a enviar informes regulars i minuciosos als comitès superiors sobre les seves activitats, militants i programes.

Dolores Ibárruri, la destacada dirigent comunista, presidia el Comitè Nacional. Tot i que en aquest hi havia una representació significativa de comunistes, socialistes filocomunistes i socialista, republicanes, era evident que la direcció de l'AMA estava en mans del Partit Comunista. Durant la Guerra Civil el Partit Comunista centrà les seves principals activitats amb les dones en promoure les organitzacions feministes antifeixistes. Conjuntament a la Unió de Dones de Catalunya (UCD) i els organismes juvenils, l'AMA es convertí en l'organització més important del moment. És impossible determinar el nombre exacte de dones afiliades, tot i que és probable que es situés entre les 60.000 i 65.000.

El fet important és que les organitzacions femenines antifeixistes també mobilitzaven a molts milers de dones que no s'afiliaven forçosament a l'AMA, però que, sota els seus auspicis, participaven temporalment en l'activisme antifeixista. Tot i que en un primer moment les agrupacions locals aconseguiren fins a cert punt atreure a les dones apolítiques, sobretot les

mestresses de casa, sembla que l'organització no aconseguí que es comprometeren a les seves activitats de forma permanent.³⁴

El Secretariat Femení del POUM (SEPOUM):

tenia una identitat política definida i desenvolupada en el seu programa sobre les dones amb estret vincle amb el partit. Malgrat de l'atenció del bloc obrer i camperol (BOC fou un dels partits cofundadors del POUM) havia vingut prestant tradicionalment suport a les dones, el Secretariado Femenino, que no fou creat fins al setembre de 1936, un any després de la constitució del POUM. Segons María Teresa Andrade, secretaria general del Secretariado Femenino: *fou Pilar Santiago, membre del comitè executiu de la organització juvenil Juventudes Comunistas Ibéricas, qui convocà la reunió per crear l'organització femenina*. El comitè del Secretariado estava format per Olga Nin, Isabel Gironella, María Teresa Andrade, Pilar Santiago i altres membres sense identificar. El tema de la subordinació femenina tenia poca importància en el partit; tota l'atenció estava centrada al POUM. Una de les poques incursions femenines en el seu programa fou el paper del treball polític de les dones en l'ordre del dia del Segon Congrés del POUM, programat per febrer de 1936, però mai arribà a celebrar-se. Inclús es designà un home (Narcís Molins i Fàbrega) perquè formés part de l'equip i elaborés la proposta conjuntament amb Maria Teresa Andrade, Josefa Albiol i Pilar Santiago.

A diferència de Mujeres Libres, que reclamava una categoria institucional independent, i des de les organitzacions femenines antifeixistes de influència comunista, que, almenys en terminis forals, eren transpolítiques, el Secretariat Femení del POUM (SFPOUM) constituïa un organisme oficial de partit. Tot i que gaudia d'un cert grau d'autonomia i tractava d'evitar la interferència masculina amb les seves reunions, el Secretariado Femenino seguia sent una secció depenent del POUM. En realitat, l'organització femenina estava estrictament controlada pel partit, donat que les components dels comitès locals del Secretariado eren designades pels

³⁴ NASH, Mary. *Rojas*, Las mujeres republicanas en la Guerra Civil. Taurus. Barcelona. 1999. Pàgines 113-115.

seus comitès locals i el Comitè Central era anomenat pel Comitè Executiu del POUM. La militància del POUM era bastant petita, formada per uns pocs afiliats, aglutinant en agrupacions de proximitat en localitats situades principalment a Catalunya.

Els postulats de Mujeres Libres, en concret un nucli reduït de llibertàries fou més enllà dels horitzons polítics i socials per interpretar en clau feminista d'emancipació femenina els canvis socials empresos; en aquest sentit algunes arribaren a associar el temps d'accelerat canvi revolucionari amb el moment òptim per redefinir les relacions entre sexes i modificar la situació de subordinació femenina, és a dir, l'ensorrament de les bases de la supremacia masculina de l'anomenada civilització masculina, que d'aquesta forma s'incorporava en les agendes d'actuació, encara que el programa antifeixista marcarà la prioritat de l'activisme femení. Mujeres Libres desenvolupà una estratègia que vinculà l'emancipació de la dona amb la teoria d'una transformació revolucionària basada en un model anarquista de sistema social alternatiu. Seguint la seva proposta, a diferència dels plantejaments de l'obrerisme internacional de l'època les dones que havien de participar en una doble lluita paral·lela del mateix color, una lluita de transformació social i una altra autònoma de dones per assolir la seva pròpia emancipació. Les relacions entre les distintes organitzacions femenines estaven marcades per una intensa rivalitat política. Amb freqüència, la franca hostilitat que es manifestava es feria patent en la premsa i en les reunions públiques per mitjà d'atacs sense reserves, el que reflectia l'aguda divisió que existia entre elles. La seva politització impedia el desenvolupament d'un moviment femení transpolítics. Més que la identitat de gènere, el que inspirava els programes i les estratègies dels anarquistes, antifeixistes i marxistes dissidents era l'afiliació política i de clara impressió de què aquestes dones no compartien objectius de gènere en comú. La polarització política de les dones i les seves organitzacions desanimaven la seva col·laboració en temes específics i debilitaven l'impacte de tota lluita per canviar la ideologia patriarcal. Les dones estaven circumscrites a camps d'acció específics que anaven defensant per l'afiliació política, en tant que la consciència de gènere no estava tan desenvolupada com per superar les profundes divergències polítiques. Cert és que es portaren a terme algunes iniciatives per vèncer la desunió de les organitzacions femenines, fomentades concretament per l'hegemònica Agrupación de Mujeres antifascistas (AMA), que tractà

d'aplicar la seva política global d'unitat transpolítica a les dones anarquistes i marxistes dissidents. En un intent per unificar a totes elles, convidà a les anarquistes a participar a la Alianza Nacional de Mujeres:

Las mujeres antifascistas, convencidas de la necesidad de aunar esfuerzos de todos para ganar la guerra, estamos dispuestas a realizar cuantos esfuerzos sean necesarios, para que , de la gran Conferencia Nacional de Mujeres Antifascistas, salga la conclusión deque Mujeres Libres, Jóvenes Libertarias, Unión de Muchachas y Mujeres Antifacistas, unidas por un mismo deseo, formen la Alianza Nacional de Mujeres que, bajo la gloriosa bandera del Frente Popular, ha de ser el puntal más firme para conseguir nuestra victoria.

La Federación Nacional de Mujeres Libres declinà la convidada al·legant que no només era una organització femenina, sinó que també tenia una identitat anarquista clarament definida. D'aquesta forma pensava que la unitat s'havia d'expressar a escala política entre els partits i sindicats integrats en el Frente Popular i refusà la proposta d'un front popular femení.

A causa de la seva afiliació anarquista, la seva concepció política de la guerra era incompatible amb les idees de l'AMA: *Mujeres Libres tenia "una clara consciència de què la seva missió anava molt més enllà dels límits de l'antifeixisme"* per donar suport a la causa de la transformació de la societat. En una carta oberta a la premsa en resposta a una altra invitació de Dolores Ibárruri perquè s'unís a l'AMA, Lucía Sánchez Saornil denunciava l'ambigüitat política d'aquesta organització. En realitat, el regust no es fundava només en la suposada falta de definició política de la plataforma unitària, sinó també en la influència del Partit Comunista sobre la seva direcció.

Tal com va informar *Mujeres Libres al Movimiento Libertario (MLE)*, l'AMA volia una unitat que impedis la política partidista i la imposició d'un criteri unilateral en la direcció de la guerra i el

govern del país. Repetir els mateixos arguments en refusar les noves propostes d'aquesta organització i de la Unió de Dones de Catalunya quan afirmà que el Partit Comunista havia infiltrat i imposat les polítiques en aquesta. Mujeres Libres no confiava en les iniciatives de l'AMA i sospitava que l'organització tenia un programa "amagat": el propòsit inconfessable d'absorbir a l'organització anarquista quan se li unissin. Denuncià la pressió que s'intentava exercir constantment sobre ella per què s'unirà a l'AMA amb la coacció per acceptar el programa femení antifeixista. A les dones comunistes i antifeixistes també les acusaven d'obtenir beneficis econòmics i polítics suplementaris pel fet d'integrar-se a aquesta. A pesar que esporàdicament es portaren a terme algunes iniciatives conjuntes consistents, principalment, en les reunions de dones dels sindicats rivals CNT i UGT, les relacions entre les anarquistes i les antifeixistes foren sempre bel·ligerants i es caracteritzaren per les seves contínues acusacions mútues. Però, en termes generals, no existia una cohesió i una unitat femenina que respectes a les qüestions socials i de gènere. La polarització política impedia el desenvolupament d'una unitat translúcida al voltant d'una causa comú de gènere i dels models polítics alternatius obstaculitzant la realització d'un projecte comú social i feminista entre les dones republicanes. La consciència de gènere no estava prou desenvolupada per a acabar amb el perfil polític de les organitzacions femenines, que actuaven en àmbits tancats. No hi ha cap mena de dubte de què la consciència política tenia més importància que la identitat de gènere. Tot i la realització d'algunes activitats comunes com en el terreny de l'educació, la polarització política i les desavinences manifestades descoratjaven la col·laboració respecte a projectes específics. Les diferents organitzacions duien a terme aquests projectes de firma individual, i d'aquesta forma, la seva desunió debilità la contribució global a l'esforç bèl·lic i, de manera més significativa, l'impuls per millorar la condició social de les dones i aconseguir la seva emancipació.

La història de les organitzacions femenines de la Guerra Civil s'ha centrat en la seva resistència antifeixista. Es prioritzava una missió de les lluitadores antifeixistes que es fixava preferentment en aquelles protagonistes femenines que trencaven els motlles de la seva

subordinació història en una heroica emancipadora.³⁵ Però també aparegueren organitzacions femenines de la Guerra Civil en el bàndol nacional com:

Las Asociaciones de Margaritas:

Què deuen al seu nom a Margarita de Borbón, esposa de Carles VII, pretendent carlista al tron d'Espanya. Margarita era coneguda amb el pseudònim de "Ángel de la Caridad" per la seva dedicació desinteressada en les feines assistencials i sanitàries desenvolupades en els hospitals de campanya. L'abril de 1919 es fundà la "Asociación de Margaritas de Navarra" a Pamplona, la primera agrupació femenina de la Comunió Tradicionalista. L'objectiu prioritari de l'associació consistia a unir a les dones que es dedicaven a la caritat, ja que el model que havien de seguir era el de Margarita segons l'autora *"que como mujer y cristiana, socorre al desvalido, alienta al temeroso, da la mano al abatido y participa en el infortunio comun"*.

En els anys següents segons ens diu Laura Sánchez en el seu llibre *Rosas y Margaritas*, les Margarites establiren altres associacions mitjançant els cercles carlistes en les poblacions navarreses. Allà començaren amb funcions assistencials i, posteriorment prosseguiren amb les activitats polítiques i sindicals en diverses províncies. Amb l'arribada de la II República, fou decisiva una campanya que se centrava en el refús a una legislació que prohibia un dels seus pilars, la religió catòlica, que aconseguí mobilitzar-se. Altres àmbits d'acció de les Margaritas, foren: Socorro Blanco, Beneficencia, Educación, Sacrificio Professional i Política. Entre tots aquests vull destacar, *el Socorro Blanco*, què era una institució benemèrita que es dedicava a cuidar de la manutenció i assistència familiar dels presos, perseguits, ferits i caiguts. Els serveis de les Margaritas no estaven extensos de perillositat i la seva implicació en els mateixos era motiu de condemna. El Socorro Blanco començà amb la recaptació de fons i les visites als presos durant el govern republicà i perseguí amb un major perill durant la guerra.

³⁵ GUINARD, David (Cord). *Dona, Guerra civil i franquisme*. Edicions Documenta Balear. Palma. 2011. Pàgines: 51-52.

Las Margaritas oferiren el seu suport a la Quinta Columna, un dels serveis més arriscats, per tractar d'ajudar als perseguits, tant polítics com religiosos, i servir d'enllaç als falangistes.³⁶

Acción Católica de la Mujer:

Havia sorgit per iniciativa del Cardenal Guisasola en l'any 1919. L'objectiu de la mateixa consisteix a defensar els interessos *religiosos, morales, jurídicos y económicos de la mujer española*. Així mateix fomentà l'educació i la capacitat professional femenina i promogué la concessió dels drets laborals, polítics i civils de la dona. Amb l'arribada del Govern republicà, les dones de Acción Católica es mobilitzaren en defensa de la religió catòlica. Davant els canvis proposats en la Constitució republicana, les organitzacions catòliques es dedicaren a recollir firmes per oposar-se als articles que afectaven l'església, la família, el matrimoni catòlic i l'educació religiosa. A més la Acción Católica de la Mujer creà el Secretariado de Moralidad, on s'implantà conferències i lliçons sobre la cristianització de la família. En aquesta nova etapa de l'activitat, centre el seu apostolat religiós, en la caritat i en la família catòlica. Es reorganitzà i es fusionà amb la Unión del Damas del Sagrado Corazón en la Confederación de las Mujeres Católicas de España (CMCE). Amb el començament de la Guerra Civil, les dones catòliques desenvoluparen una gran labor assistencial, educativa i moral.³⁷

La Sección Femenina de FET y de las JONS

Amb el començament de la guerra Civil, les dones feixistes hagueren d'actuar a la clandestinitat per no ser descobertes, pel que es creà a Madrid el Auxilio Azul que també s'estengué a altres ciutats. Aquest servei estava liderat per Mª Paz Unciti que ajudava especialment als refugiats i perseguits del bàndol nacional.

Els membres de la JONS s'organitzaren, atretes pel sindicalisme, abans que les dones falangistes participaren en diverses activitats polítiques. La decisió inicial de crear una agrupació femenina és deu segons Laura Sánchez a Ramiro Ledesma Ramos, <<*quien considero*

³⁶ SÀNCHEZ, Laura. *Rosas y Margaritas*. Mujeres falangistas, tradicionalistas y de Acción Católica asesinadas en la Guerra Civil. Actas Editorial. Madrid. 2016. Pàgines 109-116.

³⁷ SÀNCHEZ, Laura. *Rosas y Margaritas*. Mujeres falangistas, tradicionalistas y de Acción Católica asesinadas en la Guerra Civil. Actas Editorial. Madrid. 2016. Pàgines: 163-164.

oportuno admitir que las mujeres dentro del sindicato de las JONS, ya que sufrían menos registros y se hacían acreedoras todavía a ciertas concesiones>>.

Les dones pioneres de les JONS foren Justina Rodríguez de Viguri a Madrid i Rosario Pereda a Valladolid, adscrits des de l'any 1932. Les components de la JONES començaren actuant a les ciutats, amb el suport de Onésimo Redondo i Ramiro Ledesma Ramos. En canvi les primeres dones que mostraven el seu suport a José Antonio Primo de Rivera eren les seves germanes i les seves cosines, Pilar i Carmen e Inés i Dolores, a més d'una amiga, Luisa María Aramburu. Elles assistiren a l'acte inaugural de la Falange Espanyola, que se celebrà el teatre de la Comèdia, el dia 29 d'octubre de 1933. Al principi no aconseguiren militar al partit perquè José Antonio ho considerava perillós.

Aquest refús inicial les conduí al Sindicato Español Universitario (SEU), on les dones tenien un sector en què col·laborar. El febrer de 1934 la Falange Espanyola (FE) es fusionava amb les Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (JONS): <<Con la aparición de un nuevo movimiento>> sorgiren els enfrontaments de carrer entre partits, les persecucions i les detencions dels falangistes, així com el tancament del seu centre. Davant aquesta situació, José Antonio decidí crear la *Sección Femenina* del partit per assistir als presos i a les famílies dels caiguts, socórrer als ferits, difondre la propaganda i recollir els diners. Per tant, les dones es convertiren en el instrument propici que permeté a FE de las JONES actuar a la clandestinitat. Al juny de 1934 es constituïa la Sección Femenina de FE y de las JONS i Pilar Primo de Rivera exercí de Jefa Nacional .³⁸

4.Les dones que visqueren 1936

Parlar de les dones de 1936 és parlar d'aquelles dones que se les va necessitar durant la guerra, es parlar d'aquelles que van participar activament a la Guerra Civil i que van patir les brutalitats d'aquesta , com repressió, exili, presó i la lluita clandestina entre altres. És parlar d'aquelles activistes polítiques i socials, milicianes, comunistes convençudes, dones del POUM

³⁸ SÀNCHEZ, Laura. *Rosas y Margaritas*. Mujeres falangistas, tradicionalistas y de Acción Católica asesinadas en la Guerra Civil. Actas Editorial. Madrid. 2016. Pàgines de la 15 a la 25.

o d'Esquerra i totes amb una vida més que dura i apassionant. Es per això que en aquest últim apartat, he cregut convenient destacar algunes dones que varen viure les crueltats de la guerra i alhora vull portar a terme un petit homenatge.

Per realitzar aquest últim apartat he agafat us dels llibres Isabel Olesti, *"Les dones del 36". Nou dones i una guerra*, Associació de Dones del 36: *Les dones del 36. El silenci convertit en paraula 1997-2006* i per acabar el de Fundació Josep Irla. *Les dones d'esquerra 1931-1939*. S'ha confeccionat aquest punt, només amb una sola intenció, conèixer algunes de les dones que feren diferents feines durant l'inici de la guerra. Moltes d'elles desconegudes per la majoria de tots nosaltres, però gràcies aquestes obres esmentades anteriorment les podem conèixer i saber qui eren i que van fer:

- **Micaela Feldman de ETCHEBÉHÈRE, MIKA:** *una capitana argentina del POUM*: Micaela Feldman nasqué a la província de Santa Fe (Argentina) al 1902, en una família jueva que havia marxat dels prohoms de la Rússia zarista. Estudià Odontologia a Buenos Aires i allà conegué el seu company, Hipólito Etchébère, enginyer d'origen francès i malalt de tuberculosi. Els dos ingressaren al 1924 en el Partit Comunista Argentí, tot i que foren expulsats dos anys després per les seves simpaties trotskistes. Al 1913 es traslladaren a Europa i s'establiren a Berlín, però després del ascens del nazisme marxaren a París on la malaltia d'Hipólito empitjorà i fou hospitalitzat, perquè ell la pogués veure es casaren i ella adoptà el cognom del seu marit. Després de la victòria electoral de la coalició del Front Popular, Hipólito es traslladà a Madrid, ella hi arribà al cap de cinc dies abans del cop d'estat. El matrimoni s'uní a la columna motoritzada formada per militants del POUM. Hipólito es feu càrrec de la direcció i ella es dedicà a les feines auxiliars, però a la presa de Atienza, Hipólito morí i ella assumí el comandament. Participà a la defensa de Sigüenza i de Madrid, en concret a la Moncloa, a Pinedo de Húmera i al Cerro del Águila. Fou la única dona estrangera que arribà al grau de capità en operacions militars i per això serà coneguda amb el sobrenom de La Capitana. Aquesta dona menuda amb els seus pantalons, sabates planes, el seu fusell i la capa de Hipólito aconseguí dirigir una divisió igualitària, on homes i dones compartien les feines de intendència. Però també tingué un

comportament maternal amb el soldats . Fou detinguda a causa dels successos de maig de 1937, però sortí per la mediació de Cipriano Mera. Amb la integració de les milícies en el Exèrcit de la República , s'incorporà a la setantena Brigada Mixta de la 14 divisió i lluità en el front de Guadalajara, Jarama, Brunete i Llevant.

- **Carme Casas Godessart:** Ens diu la Carme que les dones espanyoles han après a associar-se i a organitzar-se a les portes de la presó , a les del cementiri, a les comissaries de policia i a les dependències de la guàrdia Civil. Eren dones , aparentment insignificants, que esperaven notícies del seu home, del germà, del pare, del fill. Es passaven hores i hores al carrer, esperant el moment de poder entrar, i aquest fet, que podia ser un càstig, es va girar a favor seu i va crear una cosa impossible de controlar per l'estament franquista: la solidaritat. Qualsevol d'elles, una mestressa de casa que s plantava davant de la presó amb un fardell a la mà, podia ser un enllaç, podia dur una consigna que s'escampava amb el fum o podia tenir a les butxaques un feix de diners que s'arreglaven com podien i que anaven a les mans dels familiars dels presos polítics. La Carme n'era una. Va patir la presó en pròpia carn, però també va passar hores davant la presó de Tarragona, on hi havia tancat el seu home. La Carme Casas Godessart va néixer el 25 d'abril de l'any 1921 a Alcalà de Guerra (Osca). Per entendre la trajectòria política de la Carme hem de recular fins a la figura de pare, eminentment culte i políticament compromès.³⁹ L'any 1936 s'incorporà a les Joventuts Socialistes Unificades (J.S.U) de Lleida. El març de 1938 ens refugiem a Barcelona i continuà els seus estudis a Manresa en una residència. Tots els estudiats foren evacuats a Barcelona i , al final de la guerra, marxaren a Figueres. No va saber res dels seus pares ja què després d'un bombardeig a Figueres, es dispersaren. Passà la frontera i els seus pares que estaven a França, a Saint-Chely d'Apcher(Lozère), trigaren dos mesos a localitzar-la. En començar la Segona Guerra Mundial, l'enviaren a un cap de concentració i al 1940 en sortí. Continuà a les J.S.U. i al 1942 formà part de la resistència francesa com enllaç. Fou buscada per la Gestapo i entrà clandestinament a Espanya al juny de 1944. El setembre de 1945, dos mesos després de visitar el seu

³⁹ OLESTI, Isabel. *Les dones del 36*. Nou dones i una guerra. Edicions 62. Barcelona. 2016. Pàgines 75-90.

company Leandre, condemnat a mort a la presó de Tarragona la retingueren i entrà a la presó de predicadores de Saragossa fins el 27 de desembre de 1946. El 11949 commuten la pena de mort a Leandre, que surti en llibertat el 1955. Continuaren la lluita clandestina fins els indicis de la transició. Ens diu que de nena va aprendre el valor de les paraules: llibertat, igualtat i fraternitats, drets dels homes. De jove, ens comenta, va lluitar per defensar-los i avui, ja gran, continua aportant el seu gra de sorra per una societat més lliure, més justa, més humana, més solidària però sobretot, més pacífica.⁴⁰

- **Conxa Pérez Collado:** La Conxa no era una botiguera qualsevol d'una parada del Mercat de Sant Antoni, però molts, afortunadament per ella, no ho van saber mai. Anarquista fins al moll de l'os, miliciana i organitzadora de comitès revolucionaris, encaixava com anell el dit en el petit reducte del mercat: era decidida i sabia tractar la gent. Però en aquell espai íntim, servia també per reunir companys compromesos en els temps més durs de la clandestinitat, quan Franco i els ministres firmaven sentències de mort per molt menys del que havia fet ella. La Conxa Pérez Collado va néixer el 17 d'octubre de 1915, al barri de les Corts de Barcelona. Era la més gran de sis germans de mares diferents.⁴¹ El seu pare, militant anarquista, va passar constantment per la presó Model, en temps de les dictadures de Martínez Anido i Berenguer. Degut a les idees del seu pare, que la seva mare respectava, la seva família va passar moltes vicissituds. S'incorporà a la lluita obrera l'any 1931. S'associà al sindicat de la C.N.T. i a l'Ateneu Llibertari Faros. El 1936, l'aixecament feixista l'agafa amb el seu germà Pepe a les Corts, on realitzaren una acció molt directa per tal d'ajudar a sufocar l'aixecament militar. Al cap de pocs dies, s'uní a la columna Ortiz i marxà cap al front d'Aragó. Participà en els atacs a Belchite i Almudevar. Al cap de sis mesos tornà a Barcelona i s'integrà a una fàbrica de material de guerra. Es nomenada membre del consell d'empresa i allà segueix fins a l'entrada dels feixistes. Passà a França on estigué nou mesos a Lievin (Departament del Pas de Calais). Amb l'arribada

⁴⁰ Associació de Dones del 36: *Les dones del 36. El silenci convertit en paraula 1997-2006*. Barcelona. 2006. Pàgines 30-31.

⁴¹ OLESTI, Isabel. *Les dones del 36. Nou dones i una guerra*. Edicions 62. Barcelona. 2016. Pàgines 17-44.

dels alemanys, es traslladada al cap d'Argelès-sur-mer i estigué un any i al cap d'un altre any tornà a Espanya amb un fill de tres mesos. En acabar la dictadura franquista, realitzà algunes activitats a la C.N.T. i associacions del districte. Una d'aquestes activitats serà la creació del Centre Cívic Josep Trueta. Ella ens diu què la seva lluita sempre s'ha centrat en la defensa dels ideals anarquistes.

- **Enriqueta Gallinat i Roman:** Poc s'imaginava l'Enriqueta el dia que es va casar com una princesa amb el director d'*el Noticiero Universal*, apadrinats pel president Companys, que només cinc anys més tard hauria de fugir del seu país a corre-cuita. Poc podia pensar que travessaria la frontera a peu i li tocava rentar plats en un restaurant, demanar almoïna amb un plateret, fer de telefonista, anar a la verema de sol a sol, ajudar a treure les xarxes dels pescadors i plantar espinacs al seu jardí; tot per no passar tanta gana. La vida li va dinar cent coltes, però sempre se'n va sortir. No va ser mai una dona submissa, com moltes de la seva època, sinó tot el contrari: ella va tirar endavant la família en els moments de dificultat.⁴² Va néixer a Barcelona, el 9 de juliol de 1909. Era la gran de tres germans. El seu pare, aragonès i republicà, treballava de funcionari municipal. La seva mare, valenciana, tenia un taller de sabates a casa. Des de molt petita freqüentava amb el seu pare els ambients republicans (El Foment Republicà i Català, i l'entitat cultural Els Bons Amics). Militant d'Esquerra des de la fundació del partit el 1931. En el referèndum sobre l'Estatut de l'agost de 1931, en el qual les dones encara no tenien reconegut el dret a sufragi, prengué part molt activa en el «plebiscit femení», que consistí en la recollida de més de mig milió de signatures de dones catalanes favorables a l'autonomia. Durant la guerra va treballar de secretària de l'alcalde de Barcelona, Hilari Salvador. Va formar part del comitè executiu de la Unió de Dones de Catalunya, format després del Primer Congrés Nacional de la Dona, amb el càrrec de secretària d'Agitació i Propaganda. Formà part de la delegació de la Unió de Dones de Catalunya que assistí a la Conferència Internacional de Dones, celebrada a París el gener de 1938, convocada pel Comitè Mundial de Dones contra la Guerra i el Feixisme. No fou fins a les acaballes del

⁴² OLESTI, Isabel. *Les dones del 36*. Nou dones i una guerra. Edicions 62. Barcelona. 2016. Pàgines 163-188.

franquisme que es reincorporà activament a Esquerra, al Casal de Barcelona Vella. Des d'aleshores va desenvolupar nombroses responsabilitats polítiques d'àmbit nacional.⁴³ Una frase que volia destacar de l'Enriqueta Gallinat és : <<Guerres, exilis, preons, assassinats, odis i venjances. Quaranta anys perduts i milers de vides malmeses!>>.

- **Manola Rodríguez Lázaro:** El dia 29 de març de 1939 una riuada de gent esperava un vaixell al port d'Alacant, un vaixell que els allunyés del malson que s'acostava i els dugués a qualsevol lloc on viure en pau, lluny del feixisme. Però de vaixells ja no n'hi havia i milers de persones es van quedar a terra envoltats, a mercè de les tropes de Franco. La Manola i el seu home eren un d'ells. Feia tres dies que no menjaven ni dormien i a ella li va venir una ceguesa de tan dèbil i cansada: estava apunt de tenir el seu primer fill.⁴⁴ Nasqué a Bilbao el 30 de setembre de 1917. El seu pare era un obrer anarquista i la seva mare de la petita burgesia. Al 1925 perseguiren el seu pare per les seves idees polítiques i es traslladaren a Barcelona amb la seva família. Als catorze anys treballà en una fàbrica tèxtil . Al 1932, un any després de proclamar-se la República, es traslladà a Madrid. Al 1936 ingressà a les JS.U. (fusió de les Joventuts Socialistes i Comunistes) i col·laborà en les activitats d'aquesta organització amb carres de responsabilitat. Al conèixer les nombroses baixes en el front i en veure arribar els camions plens de ferits i morts, sis companyes i ella marxaren al front a lluitar. Als tres mesos, sent necessàries les dones a la rereguarda, deixa les trinxeres i retornà a Madrid. La Manola ens explica que "si tingués que viurà una altre guerra, faria el mateix que va fer en la Guerra Civil Espanyola. Però no, no vol una altre guerra, ni cossos caiguts sense calor ni ulls oberts sense veure ni braços que no puguin abraçar, ni ments sense esperança ni nens sense els seus pares, ella vol la pau!"

No puc posar més exemples de dones que visqueren la guerra amb la seva pròpia pell ja que no acabaria mai. He intentat que amb aquest exemple poder tocar algun dels punts què afectar a les dones en aquest malaurat conflicte, com per exemple les milicianes, les dones

⁴³ Fundació Josep Irla. *Les dones d'esquerra* 1931-1939. Barcelona. 2007. Pàgines 58-59.

⁴⁴ OLESTI, Isabel. *Les dones del 36*. Nou dones i una guerra. Edicions 62. Barcelona. 2016. Pàgines 141-161.

d'esquerra, com tornaren a la rereguarda... Però sí que vull deixar constància que menys la Micaela Feldman totes les altres són les fundadores de l'associació de Dones de 1936, que la fundaren explicar de viva veu i amb tota la emoció humana, el que van viure cada una d'elles, el que es una guerra, el que és una dictadura i amb una única intenció, reivindicar el paper de la dona en la lluita per la democràcia. Busquen explicar a la gent jove i a la no tant jove, la història silenciada d'aquelles dones que, si al 1931 en la II República ja lluitaren per obtenir el dret al vot, després en esclatar la guerra, es convertien en les dones abnegades que varen estar al front i a la rereguarda i que mentre els homes eren el camp de batalla, les dones feien altres feines amb tot l'amor i consciència d'el que es capaç una dona que alhora era mare, germana, amant i companya.⁴⁵

5. Conclusions :

Un cop analitzades les fonts que he pogut treballar sobre les dones de 1936 puc treure diferents conclusions.

La primera conclusió és al voltant de les fonts treballades, he pogut copsar que hi manca una quantitat important d'informació sobre el paper de les dones en els inicis de la guerra. La base del meu treball ha estat a partir dels estudis realitzats per la doctora Mary Nash que ha sigut qui ha profunditzat més amb el tema en concret i ha arribat a analitzar sobre tot el paper de la dona republicana des de dins. Sí no hagués sigut per ella, no hagués pogut conèixer com eren les dones d'aquella època i com és van desenvolupar. A causa de la manca d'informació en l'àmbit de dretes només he pogut portar a terme una petita pinzellada, ja que la situació sanitària del moment m'ha impossibilitat de poder obtenir més llibres sobre la temàtica.

La segona conclusió que pogut extreure està relacionada amb el fet que un conflicte trenca totalment amb l'ordre establert de la societat del moment. En el any 1936 som davant d'una societat completament patriarcal i masclista on és creia que el sexe femení era inferior i que tenia que ser completament tutelada per el home, aquest era un ideari prèviament franquista

⁴⁵ Associació de Dones del 36: *Les dones del 36. El silenci convertit en paraula 1997-2006*. Barcelona. 2006. Pàgines 19-25.

però també, al cap del temps, el podríem incloure en el bàndol republicà, doncs la figura d'una dona combatent en pantalons i amb fusell en mà resultava molt xocant, ja que qüestionava tots els models de feminitat i masculinitat. Es pot deixar pales, que aquell nou model de dona copsà perfectament què la visibilitat que aconseguiren les dones fou una amenaça al ordre públic establert durant segles. No podem passar per alt, que el patriarcat considerava el comportament d'aquesta nova dona totalment transgressor i fora d'ordre, per això les consideraven excepcionals.

Una altre conclusió que vull fer menció és que en les guerres del segle XX, les dones han sigut víctimes de les violències a les rereguardes, durant la Guerra Civil no només havien sigut víctimes de la repressió o de les condicions a la rereguarda, sinó també foren subjectes que contribuïren de manera molt activa al esforç bèl·lic.

Com a conclusió he pogut observar que les dones en àmbit republicà van lluitar pels seus drets, defensa la II República, van anar al front i quant se'ls va ordenar van realitzar feines a la rereguarda sense mostrar cap mena de disconformitat ja que els partits polítics i les organitzacions polítiques influïren molt amb aquest a presa d'actuació.

A diferència el bàndol dreta amb ideari religiós, la catolicitat no van deixar que les dones poguessin defensar els seus drets ja que reberen la influència de la masculinitat i el patriarcat basant-se en que les dones havien de estar efectuant les feines de la llar i cuidant els marits i fills. Sigui com sigui, sobretot en bàndol republicà, tal i com ens diu l'associació de les dones del 36, les dones se les va necessitar durant la guerra, però després els mateixos companys, els han ignorat i van haver de ésser elles les que van haver de desenvolupar el moviment feminista, ja que les dones, han volgut ser un els puntal de la llibertat, però malgrat tot, encara creuran i creiem en la justícia, en la tolerància i en la igualtat, però sobretot, en la solidaritat.

6. Bibliografia:

- Associació de Dones del 36: *Les dones del 36. El silenci convertit en paraula 1997-2006*. Barcelona. 2006.
- BARRANQUERO, Encarnación (Ed.) *Mujeres en la Guerra Civil y el Franquismo: Violencia, silencio y memoria de los tiempos difíciles*. Biblioteca d'estudis sobre les dones nº 32. Málaga. 2010.
- BERGER, Gonzalo i BALLÓ, Tània: *Les combatents*. La historia olvidada de les milicianes antifeixistes. Rosa dels Vents, Barcelona, 2021.
- Fundació Josep Irla. *Les dones d'esquerra 1931-1939*. Barcelona. 2007.
- GINARD, David. *Dona, Guerra Civil i franquisme*. Edicions Documenta Balear. Palma. 2011.
- LOW, Mary i BREA, Juan. *Cuaderno Rojo de la Guerra de España*. Virus Editorial. Barcelona. 2019
- MANGINI, Shirley. *Recuerdos de la resistencia. La voz de las mujeres de la Guerra Civil Española*. Península. Barcelona. 1997.
- NASH Mary. *Ciudadanas y protagonistas históricas*. Mujeres Republicanas de la II República y la Guerra Civil . Congreso de los Diputados. Madrid. 2009.
- NASH, Mary i TAVERA, Susanna (eds). *Las mujeres y las guerras*. El papel de las mujeres en la guerra de la Edad Antigua a la contemporánea. Icaria Antrazyt. Barcelona. 2003.
- SÀNCHEZ, Laura. *Rosas y Margaritas*. Mujeres falangistas, tradicionalistas y de Acción Católica asesinadas en la Guerra Civil. Actas Editorial. Madrid. 2016

Les dones del 36: de la combatent a la indispensable.

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

ANNEX 1:

Foto de la Miliciana Marina Ginestà, la noia del fusell. Foto: Justa Revolta
Extreta: Ab Origine. Article: Les dones a la Guerra Civil: al front o a la
rereguarda? (II) <http://www.aboriginemag.com/les-dones-a-la-guerra-civil-al-front-o-a-la-rereguarda-ii/>

ANNEX 2:

Dones acompanyant els seus homes abans d'anar al front. Foto: Antoni Campañà. Exposició :La Guerra Infinita.

Annex 3:

Miliciana a la barricada del Carrer Hospital. Foto: Antoni Campañà .

Exposició: La guerra Infinita.

Annex 4:

Dones del secretariat femení del POUM amb una pancarta que posa: “més val ser una viuda d’un heroi que la dona d’un miserable”. Extreta: Revista OB Orígene. Article: **Les dones a la Guerra Civil: al front o a la rereguarda? (II)** <http://www.aboriginemag.com/les-dones-a-la-guerra-civil-al-front-o-a-la-rereguarda-ii/>

Les dones del 36: de la combatent a la indispensable.

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Grup de dones vestides de milicianes al costat d'un cubell fent altres feines. Extreta: Revista OB Origine. Article: **Les dones a la Guerra Civil: al front o a la rereguarda? (II)** <http://www.aboriginemag.com/les-dones-a-la-guerra-civil-al-front-o-a-la-rereguarda-ii/>

Annex 5:

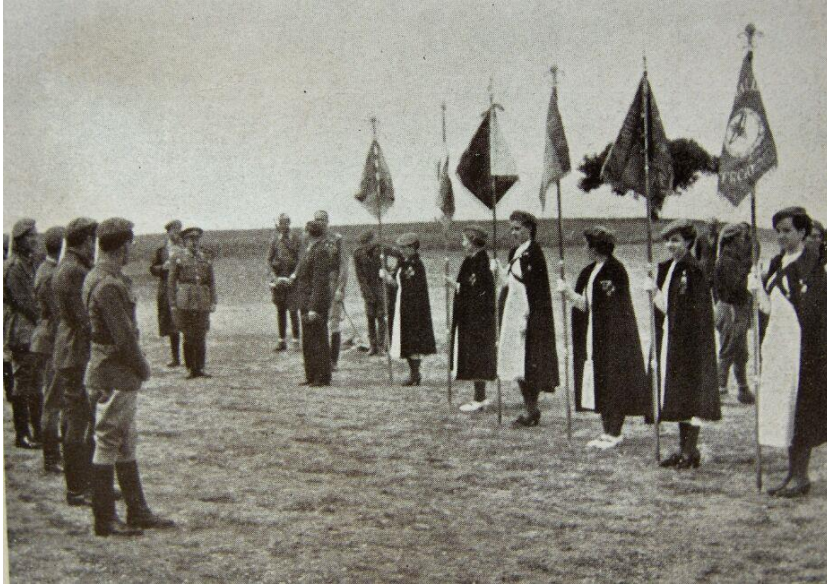

Grup de dones integrants de l'organització anarquista femenina Mujeres Libres. Extreta: Revista OB Orígenes. Article: Les dones a la Guerra Civil: al front o a la rereguarda? (II) <http://www.aboriginemag.com/les-dones-a-la-guerra-civil-al-front-o-a-la-rereguarda-ii/>.

Les dones del 36: de la combatent a la indispensable.

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Les Margarites, de la Delegació de Fronts i Hospitals, visiten l'Exèrcit Nacional a la Batalla de l'Ebre. Extreta: Revista OB Origine. Article: **Les dones a la Guerra Civil: al front o a la rereguarda? (I)**

<http://www.aboriginemag.com/les-dones-a-la-guerra-civil-al-front-o-a-la-rereguarda-i/>